

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра кримінального права та процесу

СОФІЯНЧУК Ігор Володимирович

Відсторонення від посади як захід кримінального процесуального примусу.

спеціальність: 081 – Право
магістерська програма – Право

Магістерська робота

Виконав студент групи ПРм-21
І.В. Софіянчук

Науковий керівник:
к.ю.н., доцент Рогатинська Н.З.

Магістерську роботу допущено
до захисту:

“___” _____ 20___ р.

Завідувач кафедри

_____ **Н.З. Рогатинська**

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ ЯК ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА	9
1.1. Поняття, сутність та призначення заходів кримінально-процесуального примусу	9
1.2. Класифікація заходів кримінально-процесуального примусу	19
Висновки до розділу 1	35
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПОЛОЖЕННЯ ВІДСТОРОНЕННЯ ВІД ПОСАДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	40
2.1. Відсторонення від посади: поняття, мета, підстави та умови застосування	40
2.2. Правовий статус особи, щодо якої може бути застосовано відсторонення від посади	54
Висновки до розділу 2	74
РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ТА ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ВІДСТОРОНЕННЯМ ВІД ПОСАДИ	77
3.1. Відомчий та судовий контроль за відстороненням від посади	77
3.2. Прокурорський нагляд за відстороненням від посади	88
Висновки до розділу 3	98
ВИСНОВКИ	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	106

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
КК	Кримінальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
ОВС	Органи внутрішніх справ
РФ	Російська Федерація
СКС	Статут кримінального судочинства
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка

ВСТУП

Актуальність теми. Конституція України нормативно закріпила основні засади побудови демократичної соціальної правової держави, у якій людина, її права, свободи і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Разом із закріпленням цих прав і свобод Основний Закон проголосив основоположний принцип існування правової держави та громадянського суспільства – поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову. Остання та органи досудового розслідування загалом, здійснюючи свої повноваження за наявності законних підстав та умов, наділені правом застосовувати заходи кримінально-процесуального примусу.

Із прийняттям нового КПК України внесено суттєві зміни до системи діяльності органів кримінальної юстиції, а також запроваджено у сфері кримінально-процесуальної діяльності правоохоронних органів та суду нові інститути, зокрема заходи забезпечення кримінального провадження, до яких належить відсторонення від посади підозрюваного (обвинуваченого). Цей захід посідає особливе місце серед заходів кримінально-процесуального примусу, оскільки обмежує конституційне право кожного на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ч. 1 ст. 43 Конституції України), позбавляє людину звичного повсякденного способу життя та спілкування з трудовим колективом, певних матеріальних благ, ставить під сумнів людську честь, гідність та спричиняє моральні страждання. А якщо йдеться про відсторонення від посади державного службовця, то таким чином обмежується право громадян на рівний доступ до державної служби (ч. 2 ст. 38 Конституції України).

У юридичній літературі питання застосування відсторонення від посади досліджено недостатньо, хоча окремі аспекти цієї проблеми в різні історичні періоди вивчали вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема А. Н. Ахпанов, Ф. Н. Багаутдінов, Б. Б. Булатов, О. С. Гречишникова, А. Я. Дубинський, П. В. Гридюшко, Ю. М. Грошевой, К. В. Задерако, З. Ф. Коврига, В. М. Корнуков,

Ф. М. Кудін, Ю. Д. Лівшиц, В. В. Мелешко, О. Є. Михайлова, М. М. Михеєнко, В. В. Назаров, В. В. Николіук, А. П. Рижаків, Н. М. Савгірова, Р. Х. Якупов та ін.

Водночас дослідження зазначених авторів щодо розвитку цього кримінально-процесуального інституту мали важливе теоретичне та практичне значення. Наукові ідеї, сформульовані вказаними вченими, знайшли відображення в законодавстві та були позитивно сприйняті правозастосовною практикою. Сьогодні кримінальне процесуальне законодавство зазнало значних, як на наш погляд, прогресивних змін, що певною мірою відповідає європейським стандартам кримінального судочинства. Водночас окремі питання не отримали глибокого теоретичного розроблення, вони потребують подальшого вивчення, а деякі з них – якнайшвидшого законодавчого вирішення та закріплення в новому кримінальному процесуальному законодавстві України.

Так, ще й донині немає єдиної думки про поняття та місце відсторонення підозрюваного, обвинуваченого від посади в системі заходів кримінально-процесуального примусу. Підлягає додатковому опрацюванню питання щодо підстав та процедури відсторонення від посади окремої категорії підозрюваних (обвинувачених) – осіб, яких призначає на посади Президент України, та суддів. Недостатньо врегульовано питання процесуального контролю та прокурорського нагляду за законністю й обґрунтованістю відсторонення від посади.

Мета і задачі дослідження. Метою наукового дослідження є розроблення теоретичних положень, що розкривають поняття, значення, особливості та процедуру відсторонення від посади, формування на цій основі пропозицій, спрямованих на вдосконалення кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування в діяльності органів досудового розслідування, прокуратури й суду.

Для досягнення зазначеної мети необхідно було вирішити такі *задачі*:

- окреслити історію розвитку та дослідження інституту кримінально-процесуального примусу;
- розкрити зміст поняття заходів кримінально-процесуального примусу та здійснити їх класифікацію;

– сформулювати поняття відсторонення від посади у кримінальному провадженні;

– визначити мету та підстави застосування відсторонення від посади;

– розкрити сучасний стан правового регулювання порядку відсторонення від посади;

– встановити форми процесуального контролю та прокурорського нагляду за законністю й обґрунтованістю відсторонення від посади;

Об’єкт дослідження – кримінально-процесуальні правовідносини, що виникають у зв’язку із застосуванням відсторонення від посади.

Предмет дослідження – відсторонення від посади як захід кримінально-процесуального примусу.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять положення діалектики про співвідношення загального, окремого та особливого, про взаємозв’язок і взаємообумовленість соціальних процесів. Для досягнення поставленої мети, з урахуванням об’єкта та предмета дослідження, у роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи, які є засобами наукового пошуку в арсеналі гуманітарних та юридичних наук, а саме: під час аналізу теоретичних праць і визначення ключових понять роботи застосовано *формально-логічний метод*; *історико-правовий метод* використано для розгляду процесу розвитку заходів кримінально-процесуального примусу в динаміці; *метод системного аналізу* дав можливість проаналізувати законодавчі та інші нормативні акти, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, що стосуються відсторонення від посади як заходу кримінально-процесуального примусу; *порівняльно-правовий метод* покладено в основу аналізу та порівняння національного й іноземного кримінального процесуального законодавства в межах розглянутих питань; для визначення перспектив розвитку відсторонення від посади як заходу кримінально-процесуального примусу в Україні використано *метод моделювання та прогнозування*.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що магістерська є науковим дослідженням відсторонення від посади у кримінальному провадженні. У роботі сформульовано та обґрунтовано низку положень і

висновків, нових у концептуальному плані та важливих для науки кримінального процесу, а також практики застосування кримінального процесуального законодавства, зокрема:

вперше:

– запропоновано надати повноваження щодо прийняття остаточного рішення про відсторонення від посади осіб, яких призначає на посади Президент України, та суддів Верховному Суду України на підставі подання Генерального прокурора України, погодженого Президентом України та Вищою кваліфікаційною комісією суддів України відповідно;

– обґрунтовано положення щодо необхідності покладення на прокурора обов'язку оформлення свого рішення про відмову в погодженні клопотання слідчого про застосування будь-якого заходу забезпечення кримінального провадження, у тому числі й відсторонення від посади, постановою з викладенням мотивів прийняття такого рішення;

удосконалено:

– наукову класифікацію заходів кримінально-процесуального примусу за різними критеріями: метою, підставами та суб'єктами застосування, ступенем суворості, характером прояву примусу;

– змістовне наповнення терміна «посада», до якого належить службове становище працівника, яке зумовлене колом його посадових повноважень та характером відповідальності не лише в органах державної влади, а й в інших підприємствах та організаціях, у тому числі й приватних;

– поняття «відсторонення від посади», під яким слід розуміти захід кримінально-процесуального примусу, що застосовується в передбаченому законом порядку та полягає в тимчасовій забороні підозрюваному (обвинуваченому) виконувати посадові повноваження, роботу, яку він виконував, або займатися діяльністю, якою він займався;

– зміст клопотання слідчого (прокурора) про відсторонення від посади шляхом уточнення та розширення переліку відомостей, які в ньому повинні зазначатися;

– науково-практичне положення щодо удосконалення порядку виконання ухвали слідчого судді (суду) про відсторонення від посади, відповідно до якого обов'язок виконання цього рішення слід покласти на адміністрацію установи, у якій працює підозрюваний (обвинувачений), а якщо відсторонений від посади є керівником підприємства чи установи – адміністрацію вищої організації;

– перелік підстав скасування рішення слідчого судді (суду) про відсторонення підозрюваного (обвинуваченого) від посади. Такими підставами є: 1) постановлення виправдувального вироку; 2) закриття кримінального провадження; 3) скасування судом апеляційної інстанції ухвали слідчого судді (суду) про відсторонення від посади; 4) закінчення строку, на який особа була відсторонена від посади; 5) відпала потреба в подальшому застосуванні цього заходу;

дістало подальший розвиток:

– обґрунтування необхідності нормативного закріплення права особи, відстороненої від посади, на щомісячну грошову допомогу в розмірі однієї мінімальної заробітної плати, що має виплачуватися підозрюваному (обвинуваченому) за рахунок державного бюджету й належати до процесуальних витрат;

– положення щодо скорочення строку розгляду слідчим суддею клопотання слідчого, погодженого із прокурором, про відсторонення від посади до 24 годин з моменту його надходження до суду.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані та аргументовані в роботі теоретичні положення, висновки й пропозиції упроваджено та надалі може бути використано в:

– *науково-дослідній роботі* – для подальшого дослідження проблем та розроблення науково обґрунтованих положень і рекомендацій з питань відсторонення від посади;

– *навчальному процесі* – під час написання окремих розділів підручників і навчальних посібників із навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Практикум зі складання кримінально-процесуальних документів», при підготовці лекцій і проведенні занять за відповідними темами.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ ЯК ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

1.1. Поняття, сутність та призначення заходів кримінально-процесуального примусу

Протягом усієї історії існування людства вчені-філософи замислювалися про свободу та справедливість для людей, які проживають у суспільстві. По-різному визначаючи свободу, вони майже завжди підкреслювали можливість її обмеження. Так, наприклад, Т. Гоббс зазначав: «як не може бути абсолютної свободи держави, так і не може існувати безмежної свободи кожного – необмежена свобода призводить до необмеженої деспотії сильніших та безсовісних» [1, с. 231–234]. Законодавче закріплення обмеження загальної свободи відбулося з прийняттям Загальної декларації прав людини 1948 р., де в ст. 29 зазначено, що свобода полягає у можливості робити все, що не завдає шкоди іншим, тобто, реалізація звичаєвих прав кожної людини обмежена тією мірою, яка здатна забезпечити належне визнання й повагу прав і свобод інших, а також забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві [2].

Йдеться про випадки, коли суспільні інтереси диктують необхідність прямого вторгнення держави до сфери прав людини. Ця необхідність зумовлена боротьбою зі злочинністю, іншими правопорушеннями та фоновими явищами, подоланням несприятливих наслідків епідемій, стихійних лих та їх наслідків, введенням надзвичайного чи воєнного стану тощо. Серед цього особливе місце, в силу безперервності та значної розповсюдженості, займають забезпечення громадського порядку й боротьба зі злочинністю, які водночас виступають не

тільки функціями держави, а й частинами відповідного правового режиму в межах якого й можливий дійсний захист та повага прав людини.

Незаперечним є той факт, що загальна тенденція збільшення рівня злочинності негативно впливає на психічне здоров'я нації. Тому застосування примусу з боку держави з метою задоволення суспільних та особистих інтересів, які не можуть бути досягнуті без відповідної охорони від кримінальних правопорушень, не є і не може бути свавіллям відносно громадян.

Державний примус полягає в застосуванні різних заходів впливу (заходів державного примусу). Заходи державного примусу зазвичай розглядаються у зв'язку із застосуванням права органами держави і їх посадовими особами, в тому числі з правоохоронною діяльністю та з юридичною відповідальністю.

У сучасних умовах заходи державного примусу мають подвійну характеристику. З одного боку, вони, поза сумнівом, обмежують права й свободи людини та громадянина, права і законні інтереси юридичних осіб, а з іншого, – спрямовані на захист цих прав, свобод і законних інтересів.

Такий висновок виходить з вимог ст. 64 Конституції про те, що права і свободи людини та громадянина можуть бути обмежені тільки в тій мірі, в якій це необхідно з метою захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб забезпечення оборони країни й безпеки держави.

Так, застосування примусу в кримінальному процесі – явище парадоксальне: з одного боку, воно застосовується до осіб, які абсолютно не мають відношення до вчинення злочину (наприклад потерпілі, свідки), водночас найсуворіший запобіжний захід – узяття під варту, може застосовуватися до осіб, які згодом визнаються невинуватими у вчиненні злочину. З іншого боку, без примусу в кримінальному судочинстві обійтися неможливо.

Кримінально-процесуальний примус сприяє успішному і безперешкодному кримінальному провадженню, який, насамкінець, спрямований на захист прав потерпілих від кримінальних правопорушень, а також на захист прав людини від необґрунтованої підозри, обвинувачення та засудження. Держава за допомогою

кримінального процесуального законодавства суворо регламентує умови та порядок застосування кримінально-процесуального примусу, встановлює необхідні його межі на основі загально визнаних принципів і норм міжнародного права й Конституції.

Будучи різновидом державного примусу, ці заходи наділені як загальними властивостями, що притаманні іншим галузям права (адміністративному, цивільному процесуальному, кримінальному тощо), так і специфічними властивостями, які мають превентивний характер, а у низці випадків виступають заходами кримінально-процесуальної відповідальності. Закон детально регламентує процесуальний порядок застосування заходів процесуального примусу. Вони застосовуються за вмотивованим рішенням відповідних посадових осіб, а найбільш суворі з них можуть бути застосовані виключно за судовим рішенням.

Проте, незважаючи на детальну регламентацію системи заходів кримінально-процесуального примусу і порядку їх застосування, ні Конституція, ні КПК 1960 р., ні КПК 2012 р. за наявності цілої низки рішень Конституційного Суду і постанов Пленуму Верховного Суду щодо обґрунтування умов допустимості обмеження прав і свобод особи під час здійснення кримінально-процесуальної діяльності не містять визначення заходів кримінально-процесуального примусу.

Проте слід зазначити, що з питань правової природи, сутності кримінально-процесуального примусу, класифікації та особливостей окремих заходів примусу єдиної думки не сформувалося. Водночас відсутність єдиного концептуального підходу до системи заходів примусу породжує неправильне їх застосування на практиці.

Державний примус слід розглядати як один із методів регулювання суспільних відносин. Таке розуміння суті примусу дає змогу виділити в ньому найбільш характерну, основну якість, що поєднує в собі як цільове, так й інструментальне призначення примусових заходів. Під цільовим призначенням розуміється сукупність завдань, що вирішуються за допомогою державного

примусу. Інструментальне ж призначення примусу зумовлює вибір специфічних засобів і способів та оперування ними з метою досягнення наявних завдань.

Розглядаючи питання заходів процесуального примусу, А. Я. Дубинський дає їм таке визначення: це – передбачені кримінально-процесуальним законом рішення вповноважених правоохоронних органів або посадових осіб і дії щодо їх виконання, які передбачають обмеження особистих і майнових прав конкретних учасників судочинства, оскільки це необхідно для забезпечення нормального ходу процесу й усунення існуючих або можливих перешкод цьому [3, с. 7].

О. І. Білоусов та С. М. Смоков під заходами процесуального примусу розуміють передбачені кримінально-процесуальним законом обмеження конституційних та інших прав і свобод громадян у кримінальному судочинстві, що застосовуються дізнавачем, слідчим, прокурором і судом (суддею) за наявності умов, підстав і в порядку, регламентованому законом, для припинення та попередження злочинів і порушень нормального ходу провадження в кримінальній справі [4, с. 9].

Яким же критерієм слід користуватися, щоб ті або інші заходи визначити як примус? Зрозуміло, що таким критерієм може виступати об'єктивно несприятливий, правообмежувальний характер тих або інших заходів. Наприклад, О. Е. Лейст вважає, що визначення обов'язкового і примусового в праві знаходиться в прямій залежності від того, чи відображають установлені обов'язки звичайні громадські необхідності або є обмеженнями правового статусу громадян [5, с. 17]. Отже, якщо певний захід стосується правового статусу громадянина, то його слід уважати примусом незалежно від ставлення до нього суб'єкта, щодо якого він застосовується, підстав і цілей його застосування.

Вищевикладене дає змогу стверджувати, що, заходи кримінально-процесуального примусу – це передбачена кримінальним процесуальним законом система засобів примусово-забезпечувального характеру, що застосовуються слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом у передбаченому законом порядку до окремих учасників кримінального провадження й інших осіб із метою попередження та припинення їх можливих і дійсних неправомірних дій, виявлення й

закріплення доказів, належного виконання вироку, а також заходи кримінально-процесуальної відповідальності за вчинення кримінально-процесуального правопорушення.

У юридичній літературі немає єдності думок відносно суті заходів кримінально-процесуального примусу. Для розмежування заходів кримінально-процесуального примусу та інших дій, що не мають цих властивостей, необхідне правильне розуміння об'єктивного і суб'єктивного критеріїв кримінально-процесуального примусу. Такі критерії передбачають певне коло процесуально-примусових заходів, застосування яких може обмежити права, свободи й законні інтереси людини та громадянина. У зв'язку з цим, останні потребують підвищеної охорони та захисту. Саме від узяття того чи іншого критерію за основу залежить розуміння суті заходів кримінально-процесуального примусу.

Серед процесуалістів найбільш поширеною є концепція, відповідно до якої головною ознакою примусових заходів є їх правообмежувальна спрямованість. З. Д. Єнікеев, З. З. Зінатуллин, З. Ф. Коврига, В. М. Корнуков, Ф. М. Кудін та інші вчені, спираючись на загальнотеоретичні погляди О. Е. Лейста й І. Ребане щодо об'єктивного характеру примусу, який якщо і не реалізується під час застосування примусових заходів, то міститься в них потенційно (приховано), роблять висновок про те, що серед інших заходів впливу примусові вирізняються завдяки об'єктивним ознакам [102, с. 18]. Інакше кажучи, при відмові добровільного виконання своїх обов'язків тим чи іншим учасником кримінального судочинства ці заходи містять елементи фізичного або психічного впливу.

Ми вбачаємо дещо інший підхід до питання щодо сутності заходів кримінально-процесуального примусу. Погоджуємося з позицією процесуалістів, згідно з якою питання про сутність цих заходів примусу необхідно пов'язувати з аксіологічною характеристикою прав особи [6, с. 105].

Адже процесуальний примус, перш за все, обмежує у встановлених законом межах свободу особи. Вважаємо за доцільне визначати примус не через правообмежувальний критерій, а через ступінь наданої суб'єктові свободи не тільки в правовому, а й у соціальному плані.

Якщо законом установлюються межі свободи для тих або інших учасників кримінального провадження, що відрізняються від сфери вільної поведінки законослухняних громадян, то в цьому разі неминучим є елемент примусу. Примус може мати різний ступінь прояву, але це не змінює його суті. Особа, яка піддається примусовій дії, уже не перебуває у вигляді об'єкта, на який спрямований фізичний або психічний вплив. Така особа – повноправний учасник кримінально-процесуальних відносин із певним процесуальним статусом. Водночас спостерігається залежність отримання цього правового статусу від волі держави, в особі її органів і посадових осіб. За такого розуміння сутності заходів кримінально-процесуального примусу не виникає розбіжностей між суб'єктивними та об'єктивними сторонами примусу. Процесуальний примус характеризується діалектичною єдністю цих сторін.

Отже, об'єктивний критерій характерний тим, що на перший план виступає воля держави в особі державних органів і їх посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження. Вона об'єктивно незалежна від волі учасника процесу, якого примушують, оскільки забезпечена силою примусу.

Суб'єктивний же критерій обмежує волю та свідомість учасника кримінального провадження, який підкоряється процесуальній дії, визначаючи при цьому межі дозволеної поведінки, які залежать від специфіки застосування заходів процесуального примусу.

Запропоноване нами бачення суті процесуального примусу враховує об'єктивний стан особи: її соціально-правовий статус, ступінь доступності певних благ і необхідних цінностей, що характеризує застосування заходів кримінально-процесуального примусу. Важливо зазначити, що саме від правильного вирішення питання про сутність заходів кримінально-процесуального примусу залежить те, наскільки реально будуть забезпечені права і законні інтереси особи у сфері кримінального судочинства.

Практика свідчить, що незаконне застосування заходів процесуального примусу інколи пов'язано саме з недостатнім з'ясуванням їх цільового призначення та суті, незнанням умов і підстав, передбачених чинним

кримінальним процесуальним законодавством для їх застосування, зміни або скасування.

Слід зазначити, що негативно позначається на результатах кримінального провадження необґрунтована відмова в застосуванні певних заходів щодо свідків, спеціалістів, понятих та інших осіб, які беруть участь у досудовому розслідуванні. Наприклад, недотримання вимог закону про відбирання від осіб, які були присутніми під час проведення слідчих (розшукових) дій, підписки про нерозголошення даних досудового розслідування (ст. 222 КПК України) може призвести до розголошення наявних у матеріалах кримінального провадження відомостей. А це, як слушно підкреслюють процесуалісти, може суттєво ускладнити роботу слідчого, у тому числі процес збирання та перевірки доказів. Особа, яка вчинила злочин, дізнавшись про викриття вчиненого ним діяння, може ухилитися, знищити сліди своєї злочинної діяльності, підготувати штучні докази своєї невинуватості. Повідомлення відомостей досудового розслідування одним свідком іншому може призвести до того, що останній буде давати показання з чужих слів про обставини, запозичені з матеріалів кримінальної справи.

У кримінальному процесі примус не є самоціллю. Він, як було зазначено, використовується винятково для усунення перешкод, що виникають під час проведення розслідування та судового розгляду. Процесуальний примус у такій якості виступає чинником, що сприяє досягненню мети судочинства, реалізації обов'язку особи відповідати за свої протиправні дії. Розкриття та розслідування кримінального правопорушення неможливе доти, доки підозрюваний (обвинувачений) буде переховуватися від органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Для запобігання цим проявам слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд має право застосувати стосовно підозрюваного (обвинуваченого) запобіжні заходи, затримувати та застосовувати інші примусові заходи (заходи забезпечення кримінального провадження). Отже, привід, затримання підозрюваного, тримання під вартою, арешт майна, відсторонення від посади та інші заходи можна розглядати як процесуальні умови, що дають змогу досягнути вищезазначеної мети.

Для викриття особи у вчиненні кримінального правопорушення значну роль відіграють примусові заходи, пов'язані зі збиранням і дослідженням доказів: обшук (ст. 234 КПК України), огляд житла чи іншого володіння особи (ч. 2 ст. 237 КПК України), освідчування особи (ст. 241 КПК України), отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України), примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи (ч. 3 ст. 242 КПК України). До таких заходів належать і негласні слідчі (розшукові) дії (глава 21 КПК України), серед яких аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст. 261, 262 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж і з електронних інформаційних систем (ст. 263, 264 КПК України) тощо.

Відшкодування заподіяного підозрюваним (обвинуваченим) матеріальної шкоди напряму залежить від ужитих слідчим і прокурором заходів щодо його забезпечення, у тому числі й від своєчасності накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які відповідно до закону несуть цивільну відповідальність за їх дії (ст. 170–175 КПК України), тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом (ст. 148–153 КПК України) або тимчасового вилучення майна (ст. 167–169 КПК України). У цьому аспекті заходи процесуального примусу виступають ніби засобами, що створюють матеріальні умови для обвинувачення та сприяють отриманню необхідних доказів для належного обґрунтування і реалізації кримінальної відповідальності.

Заходи кримінально-процесуального примусу вже з огляду на своє спеціальне призначення забезпечують загальнопопереджувальну і спеціально-превентивну дію щодо поведінки осіб, стосовно яких вони застосовуються. Попереджувальний примус пов'язаний із запобіганням порушення процесуального порядку в майбутньому. Підставою для його застосування є обґрунтоване припущення про можливість настання такого порушення. До цієї групи заходів належать запобіжні заходи (гл. 18 КПК України), затримання особи (ст. 207–213 КПК України), накладення арешту на майно (ст. 170–175 КПК України), тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом (ст. 148–153

КПК України), тимчасове вилучення майна (ст. 167–169 КПК України), відсторонення від посади (гл. 14 КПК України) тощо. Забезпечувальний характер має і «потенційний» примус під час проведення слідчих (розшукових) дій, який створює необхідні умови для відшукування і отримання доказів (обшук, огляд, освідування та ін.). Водночас невідкладне застосування цих заходів демонструє, що будь-яке суспільно небезпечне діяння припиняється державою. Це водночас формує у свідомості людей, які з огляду на низку обставин можуть бути залучені до кримінального правопорушення, ідею невідворотності покарання.

У тих же випадках, коли має місце правопорушення, тим більше злочин, починає діяти спеціальна превенція. Її суть полягає в застосуванні конкретних процесуальних примусових заходів відповідно до їх цільового призначення. Наприклад, затримання згідно зі ст. 208 КПК України, застосування запобіжного заходу та ін. Завдяки використанню цих засобів кримінальне судочинство за конкретними матеріалами кримінального провадження здійснюється в установлені законом строки і в тих межах, що відповідають інтересам правосуддя.

Кримінально-процесуальний примус відповідно до свого особливого призначення має велике виховне значення. Він є попереджувальним чинником неналежного виконання особами своїх процесуальних обов'язків. Водночас кожен випадок законного, обґрунтованого застосування таких заходів є підтвердженням невідворотності покарання за вчинене злочинне діяння. Усе це позитивно впливає на волю, свідомість і поведінку людей, спонукає їх критично оцінювати свої дії, переконує в недоцільності будь-якої протидії правилам поведінки, установленим державою та суспільством.

Отже, саме в здатності не лише відображати об'єктивні потреби соціального життя у сфері кримінального судочинства, а й сприяти діяльності, спрямованій на виконання його завдань, полягає суть цінності кримінально-процесуального примусу.

Відновні заходи процесуального примусу захищають суб'єктивні права і забезпечують виконання обов'язків. До них належать заходи впливу за порушення порядку в судовому засіданні (ст. 330 КПК України), подолання опору

під час освідування, огляду, обшуку; привід у разі неприбуття особи на виклик; відміна незаконних і необґрунтованих рішень (наприклад, скасування прокурором незаконних або необґрунтованих рішень слідчого, зміна або скасування судового рішення). Частина 5 ст. 202 та ч. 3 ст. 206 КПК України зобов'язує слідчого суддю, суд негайно звільнити особу, яка незаконно позбавлена свободи або перебуває під вартою понад строк, передбачений законом, тощо.

Іноді законом передбачається примусова реалізація права, наприклад, обов'язкова участь захисника навіть тоді, коли обвинувачений відмовляється від його послуг (ст. 52 КПК України). Такий захід забезпечує відновлення рівноправ'я сторін за рахунок надання стороні захисту додаткової переваги – обов'язкової участі захисника, без якого обвинувачений не зможе протистояти обвинуваченню. Суспільство особливо зацікавлене в ефективному захисті неповнолітніх; осіб, які мають психічні та фізичні вади; підозрюваних (обвинувачених) у вчиненні особливо тяжких злочинів.

Донедавна весь кримінально-процесуальний примус зводився лише до запобіжних заходів, затримання, обшуку, виїмки й низки інших процесуальних дій. Проте кримінально-процесуальний примус значно ширший як за обсягом, так і за змістом: в одних випадках він є наслідком прямого порушення або невиконання кримінально-процесуальних норм учасниками кримінального провадження, постає у вигляді відповідальності та містить елемент покарання за вчинене правопорушення (накладення грошових стягнень, видалення із залу судового засідання; усунення слідчого від подальшого ведення розслідування та ін.); в інших випадках кримінально-процесуальний примус хоча і пов'язаний з неналежним виконанням приписів правових норм, але виступає у вигляді заходів захисту правопорядку і відновлення законності (мета, яких полягає не стільки в притягненні до відповідальності, скільки у відновленні порушеного правопорядку).

Отже, заходи кримінально-процесуального примусу є системою процесуальних засобів примусово-забезпечувального характеру, що включає і кримінально-процесуальну відповідальність за вчиненні кримінально-процесуальні

правопорушення. Метою тих та інших є усунення дійсних і можливих (потенційних) перешкод у розслідуванні та судовому розгляді, забезпечення виконання учасниками провадження покладених на них процесуальних обов'язків, належної реалізації завдань кримінального провадження. Порядок використання заходів примусу законодавцем обмежений суворими правовими межами, що сповна гарантує законність і обґрунтованість їх застосування. Важливо, щоб ці гарантії дотримувалися. За неухильного дотримання норм закону, що регулюють ці заходи, за умови їх застосування у точній відповідності з правовими приписами, можна забезпечити їх реалізацію без зайвої шкоди для інтересів особи, виключно щодо відповідних суб'єктів, захистивши правослухняних громадян від необґрунтованого процесуального примусу.

1.2. Класифікація заходів кримінально-процесуального примусу

Чинний КПК України, так само як і КПК України 1960 р., не передбачає вичерпного переліку заходів кримінально-процесуального примусу, що водночас дає змогу по-різному підходити до їх класифікації. Одні з найперших класифікацій заходів процесуального примусу виглядали так: запобіжні заходи; заходи, спрямовані на виявлення, вилучення й закріплення доказів; заходи, що забезпечують порядок судового розгляду; інші заходи, які не належать до жодної з названих груп [7, с. 6]. У цій класифікації, як це неважко помітити, крім запобіжних заходів, не зазначено інших превентивно-попереджувальних заходів, обмежено перелік заходів процесуальної відповідальності, не названо правовідновлюючі заходи, водночас виділено самостійну групу «інших заходів», однак, їх приблизний перелік не наведено.

М. О. Чельцов і Б. О. Галкін виділили такі групи заходів процесуального примусу: 1) заходи, що запобігають спробам обвинуваченого ухилитись від правосуддя; 2) заходи, спрямовані на забезпечення засобів доказування; 3) заходи, що забезпечують порядок судового розгляду; 4) заходи, спрямовані на

забезпечення явки до слідчого та суду – виклик, привід, затримання [8, с. 54; 9, с. 221, 10].

На дві групи поділила примусові заходи З. Ф. Коврига: 1) засоби запобігання (запобіжні заходи, зобов'язання про явку, привід, затримання, етапування, розшук, заходи, що застосовуються до порушників порядку в судовому засіданні, відсторонення обвинуваченого від займаної посади); 2) засоби забезпечення (обшук, виїмка, поміщення обвинуваченого або підозрюваного до медичного закладу, накладення арешту на майно) [11, с. 30–38].

Щодо класифікації заходів процесуального примусу, запропонованої З. Ф. Ковригою, то, на думку окремих процесуалістів, її «слабкими місцями» є помилкове включення розшуку й етапування до системи заходів процесуального примусу. Це пов'язано з тим, що розшук передбачає не одну якусь певну дію, а комплекс заходів, спрямованих на встановлення місцезнаходження обвинуваченого. Примусову основу розшуку становлять такі заходи процесуального примусу, як обшук, виїмка, затримання, взяття під варту. Етапування ж полягає у виконанні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту шляхом переміщення особи з одного місця в інше [12, с. 22]. З цією точкою зору важко не погодитись.

У підручнику за редакцією В. Т. Томіна виділено чотири різновиди процесуального примусу: 1) запобіжні заходи; 2) затримання підозрюваного; 3) інші заходи процесуального примусу; 4) інші процесуальні дії, що стосуються прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого або іншого учасника кримінального судочинства. Три останні різновиди заходів процесуального примусу можна об'єднати в єдиний блок – «інші заходи процесуального примусу» [13, с. 236].

В. В. Рожнова пропонує класифікувати заходи процесуального примусу за ступенем суворості на такі, що пов'язані з ізоляцією особи, і такі, що не пов'язані з нею. Так, до заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи, вона відносить: затримання, узяття під варту, поміщення особи до приймальника-розподільника для неповнолітніх чи медичного закладу [14, с. 11].

А. В. Молдован поділяє заходи кримінально-процесуального примусу на чотири види відповідно до їх цільового призначення: 1) запобіжні заходи, які забезпечують неухилення обвинуваченого від слідства і суду; 2) заходи, спрямовані на забезпечення засобів доказування, тобто обшук, виїмка, освідування; 3) заходи щодо забезпечення порядку судового розгляду – видалення із зали суду, сплата штрафу; 4) заходи, пов'язані із забезпеченням цивільного позову, – арешт майна, опис майна [15, с. 28].

Запропонована класифікація, на нашу думку, є неповною, оскільки не охоплює цілу низку заходів кримінально-процесуального примусу: накладення арешту на кореспонденцію, отримання зразків для експертного дослідження, відсторонення від посади тощо.

А. Я. Дубинський за ознаку класифікації бере мету, на досягнення якої спрямовані заходи процесуального примусу. Усі заходи процесуального примусу він поділяє на три групи: 1) заходи, що забезпечують участь і належну поведінку обвинуваченого та інших осіб у кримінальному процесі (запобіжні заходи, затримання, привід, відсторонення обвинуваченого від посади); 2) заходи, що забезпечують збирання та перевірку доказів (обшук, виїмка, одержання зразків для експертного дослідження, освідування, направлення обвинуваченого на стаціонарну експертизу); 3) заходи, що забезпечують цивільний позов і можливу конфіскацію майна (накладення арешту на майно, обшук, виїмка) [3, с. 10–11].

Мета застосування заходів процесуального примусу покладена в основу класифікації, запропонованої Ю. М. Грошевим, В. В. Вапнярчуком, О. В. Капліною, О. Г. Шило. Так, на їх думку, залежно від мети застосування заходи кримінально-процесуального примусу поділяються на: заходи, спрямовані на попередження протиправної поведінки осіб, які беруть участь у провадженні по кримінальній справі; заходи, що передбачають отримання доказів у справі; заходи, спрямовані на забезпечення виконання вироку; заходи, спрямовані на створення належних умов здійснення провадження в кримінальній справі [16, с. 135–136].

Наведені класифікації заходів процесуального примусу дають змогу зробити висновок, що в юридичній літературі вони визначаються по-різному, розділяючись і поєднуючись за цільовим призначенням, підставами застосування, ступенем прояву примусу, способу охорони прав особи, тривалості впливу й інших критеріїв. Наводяться більше десятка заходів процесуального примусу, що суттєво або незначною мірою різняться між собою. У виданих останнім часом теоретичних роботах не зустрічаються принципово нові підходи до розуміння кримінально-процесуального примусу, у тому числі до питань дослідження класифікації конкретних заходів процесуального примусу. Життєві й правові реалії змушують шукати нестандартні шляхи у вирішенні проблем класифікації заходів кримінально-процесуального примусу.

На сьогодні законодавець узагалі відмовився від нормативного закріплення терміна «заходи процесуального примусу», хоча в окремих нормах КПК України термін «примус» використовується (ст. 2, ч. 1 ст. 140, ч. 3 ст. 241, ч. 3 ст. 242, ч. 3 ст. 245 тощо). У новому кримінальному процесуальному законі фактично не встановлена система таких заходів залежно від їх внутрішнього змісту. Більше того, розділ II КПК України, в якому передбачена основна частина таких заходів, які за своєю суттю є примусовими (привід, тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, затримання особи, запобіжні заходи), узагалі має надто широку назву – «Заходи забезпечення кримінального провадження», що абсолютно не відповідає загальним теоретичним положенням кримінального процесуального права.

Як відомо, під словосполученням «заходи забезпечення кримінального провадження» можна розуміти досить широке коло кримінально-процесуальних категорій: процесуальну форму, засади кримінального провадження, права учасників кримінального провадження, процесуальні строки, заходи примусу, які в теорії кримінального процесу належать до правових засобів, що становлять систему кримінально-процесуальних гарантій.

Тому, на нашу думку, найбільш оптимальною слід уважати класифікацію заходів кримінально-процесуального примусу, в основу якої покладено декілька критеріїв (Ю. І. Азаров, С. О. Заїка та В. Г. Фатхутдінов). Така класифікація цілком може бути використана в межах нашого дослідження, якщо її вдосконалити відповідно до положень чинного кримінального процесуального права та розширити за рахунок інших наукових класифікацій.

З огляду на це, пропонуємо таку модель класифікації заходів кримінально-процесуального примусу:

1) залежно від мети застосування, заходи кримінально-процесуального примусу поділяються на:

- заходи, спрямовані на попередження протиправної поведінки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні;
- заходи, спрямовані на отримання доказів у кримінальному провадженні;
- заходи, спрямовані на забезпечення виконання вироку;
- заходи, спрямовані на створення належних умов здійснення кримінального провадження;

2) за підставами застосування заходи кримінально-процесуального примусу можуть бути такими, що:

- застосовуються у зв'язку з невиконанням процесуальних обов'язків;
- застосовуються незалежно від наявності процесуального правопорушення;

3) за ступенем суворості заходи кримінально-процесуального примусу поділяються на:

- пов'язані з ізоляцією особи (ізоляційні);
- не пов'язані з ізоляцією особи (неізоляційні);

4) за характером прояву примусу:

- заходи превентивно-забезпечувального характеру, що застосовуються для усунення дійсних і можливих перешкод під час розслідування кримінальних правопорушень;

– заходи, що застосовуються до учасників кримінального судочинства за вчинення кримінально-процесуальних правопорушень;

– заходи примусу, що супроводжують проведення окремих процесуальних дій;

5) залежно від суб'єктів, до яких вони застосовуються, заходи кримінально-процесуального примусу поділяються на:

- заходи, що застосовуються до підозрюваних та обвинувачених;
- заходи, що застосовуються до інших суб'єктів кримінального провадження – фізичних осіб (свідок, потерпілий, спеціаліст, перекладач тощо);
- заходи, що застосовуються до державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, тобто слідчого, прокурора, судді, суду.

Наприклад, відсторонення слідчого від подальшого ведення розслідування (п. 8 ч. 2 ст. 36, п. 2 ч. 2, ст. 39 КПК України), скасування незаконних і необґрунтованих рішень слідчого й прокурора під час досудового розслідування та відновлення порушених прав підозрюваного, обвинуваченого (п. 7 ч. 2, ч. 6 ст. 36, п. 4 ч. 2 ст. 39 КПК України).

Усі зазначені групи дій у запропонованій нами класифікації належать до заходів процесуального примусу. До неї входять затримання, запобіжні заходи, інші заходи процесуального примусу й заходи кримінально-процесуальної відповідальності. Усі ці заходи за своєю суттю є примусовими, їх здійснення з ініціативи або за умови активного сприяння з боку особи, щодо якої вони застосовуються, практично неможливе.

Крім цих заходів, кримінально-процесуальне законодавство передбачає й інші, примусовий характер яких спостерігається ніби «за кадром», безпосередньо діючи лише за певних умов. До них належать слідчі (розшукові) дії, для яких передбачено примусовий порядок їх проведення, відібрання відповідних підписок і попереджень про відповідальність тощо. Іноді ці дії називають заходами забезпечення необхідних умов для встановлення істини [17, с. 378], що виступають примусовими засобами досягнення цілей судочинства [18, с. 88].

Суперечки, що виникають у зв'язку з цим, пояснюються тим, що заходи кримінально-процесуального примусу часто сприймаються як однорідна

сукупність. Тому будь-який захід сприймається категорично – або як примусовий, або ні.

На нашу думку, відносити слідчі дії через їх «підкріплення примусом» винятково до примусових заходів не можна. Як не можна й повністю виключати їх із числа примусових тільки тому, що інколи можливе добровільне їх виконання.

Деякі автори вважають, що у зв'язку із забезпеченістю слідчих (розшукових) дій державним примусом усі вони є примусовими. При цьому обґрунтовується точка зору, згідно з якою примусовий характер одних із них (обшук, огляд, освідчування) більш очевидний, оскільки ці заходи супроводжуються обмеженням недоторканості особи й житла [19, с. 14]. В інших слідчих діях (допит, призначення експертизи) примус проявляється менш виразно і полягає в тому, що після прийняття слідчим рішення про проведення слідчої дії обов'язки її можливих учасників персоніфікуються й стають обов'язками конкретних осіб незалежно від їх бажання.

Однак ґрунтуватися на примусі й бути фактично примушеним – не одне й те саме. Імовірний примус під час проведення слідчої дії іноді залишається нереалізованим. Покладання процесуального обов'язку на конкретну особу ще не означає примусу. Він настає лише тоді, коли суб'єкт починає ухилятися від виконання свого процесуального обов'язку. Саме по собі покладання на осіб юридичних обов'язків здебільшого є достатньою підставою для того, щоб викликати необхідну поведінку [20, с. 22].

Праву слідчого на проведення слідчих дій завжди кореспондують відповідні обов'язки, що підлягають виконанню незалежно від волі тих, на кого вони покладені. У разі, коли в примусовому порядку об'єктом дослідження виступає тіло людини, обмежується її фізична недоторканність. Психічна недоторканність обмежується тоді, коли особа, не бажаючи випробувати на собі фізичний примус, змушена підкоритися та діяти всупереч своїм бажанням. У тих випадках, коли йдеться честь і гідність особи, відбувається обмеження моральної недоторканності, а в разі загрози життю й здоров'ю страждає особиста безпека. Індивідуальна свобода за цих умов обмежується на час, протягом якого: а) особа

доставляється до місця проведення слідчої (розшукової) дії (якщо таке доставлення здійснюється примусово); б) особа утримується до початку проведення необхідних дій; в) безпосередньо проводиться слідча (розшукова) дія. Під час особистого обшуку, огляду, отримання зразків для експертизи, проведення експертизи обмеження прав особи має нетривалий характер. Однак це не свідчить про їх м'якість і нешкідливість для підозрюваного (обвинуваченого). Застосування таких заходів може образити людину, заподіяти їй біль, викликати почуття сорому, завдати шкоду діловій репутації.

Найбільш суворим заходом, з огляду на права особистості, є поміщення підозрюваного (обвинуваченого) до відповідного медичного закладу для проведення психіатричної експертизи. Під час її проведення підозрюваний (обвинувачений) обмежується у свободі пересування та спілкування, у праві на працю, страждає його людська гідність. Про суворість цього заходу свідчить тривалість строку (до двох місяців), протягом якого він може тривати (ч. 2 ст. 509 КПК України). Відповідно до ч. 3 ст. 515 КПК України, час перебування особи в медичній установі зараховується в строк відбування покарання. Однак, як зазначає З. Д. Єнікєєв, це не означає, що це правове положення є різновидом запобіжного заходу; ототожнювати їх не можна, оскільки вони є різними правовими явищами, що мають різні процесуальні цілі й реалізуються за різними підставами [21, с. 24–25].

Із таким твердженням не можна погодитися беззаперечно. Згідно зі ст. 509 КПК України, поміщення особи до відповідного медичного закладу в разі необхідності провести стаціонарну психіатричну експертизу й прямо не ставиться мета, передбачена ч. 1 ст. 177 КПК України для запобіжних заходів. Водночас, якщо стосовно особи запобіжний захід раніше не обирався, то поміщення її до медичного закладу одночасно може сприяти й досягненню мети, передбаченої для запобіжних заходів.

Як відомо, експертиза може бути проведена й щодо потерпілого. Поміщення такої особи до медичного закладу може бути викликано потребою в стаціонарному обстеженні, особливо в тих випадках, коли проведення експертизи

є обов'язковим відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України. Права потерпілого можуть і повинні бути обмежені в тому разі, якщо від результатів такого примусу залежить кримінально-процесуальне (а надалі й кримінально-правове) становище підозрюваного (обвинуваченого), тобто коли є достатні підстави вважати, що результат проведених слідчих (розшукових) дій може призвести до зміни підозри або відмови прокурора від обвинувачення загалом або за окремими його пунктами чи іншим способом покращити становище підозрюваного (обвинуваченого).

У процесуальній літературі висловлюється позиція, відповідно до якої у випадках, передбачених законом, коли обов'язково призначається експертиза, потерпілий зобов'язаний піддаватися обстеженню, а в разі відмови – може бути примушений до цього. Такий примус не може мати характеру насильства або інших дій, що принижують людську честь, гідність і становлять небезпеку для життя та здоров'я [22, с. 59].

Проте проведення експертизи у випадках, встановлених ч. 2 ст. 242 КПК України, означає лише обов'язок слідчого або прокурора звернутися до експерта для її проведення, а не обов'язок потерпілого піддатися обстеженню. Водночас вимоги ст. 57 КПК України не передбачають обов'язок потерпілого піддаватися медичному обстеженню. Однак зобов'язують його не перешкоджати встановленню обставин учинення кримінального правопорушення. Так само обов'язки й заходи відповідальності властиві правовому статусу свідка. Свідок не може бути примусово підданий судовій експертизі й освідуванню, за винятком, коли це необхідно для оцінки достовірності його показань, наприклад, для з'ясування психічного стану.

Слід погодитися з точкою зору Е. К. Кутуєва про доцільність установлення заходів кримінально-процесуальної відповідальності за відмову або ухилення потерпілого чи свідка від експертного обстеження або освідування, однак загалом зрозуміло, що воно не може бути пов'язане з ізоляцією від суспільства [23, с. 14–15].

З огляду на це, у новому кримінальному процесуальному законі (ч. 3 ст. 242 КПК України) передбачена за ухвалою слідчого судді або суду можливість примусового залучення будь-якої особи для проведення медичної або психіатричної експертизи. Оскільки цим положенням не визначено процесуальної категорії осіб, щодо яких може бути проведена судово-медична або судово-психіатрична експертиза, слід уважати, що така експертиза може бути примусово проведена відносно підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, а за певних виняткових обставин і свідка.

При цьому підозрюваний під час виникнення такої необхідності ізолюється від суспільства. Поміщення його до медичного або психіатричного закладу, крім необхідності стаціонарного обстеження, передбаченого ч. 3 ст. 242, ч. 2 ст. 509 КПК України, фактично має таку ж мету, як і запобіжні заходи.

Щодо потерпілого зазначена мета досягається без обмеження його особистої свободи, водночас стосовно підозрюваного або обвинуваченого така ж мета досягається шляхом не просто примусу, а примусу, пов'язаного з ізоляцією від суспільства. Таке становище явно порушує принцип рівноправності сторін. Обґрунтування застосування такого суворого примусового заходу щодо підозрюваного або обвинуваченого тільки з мотивів їх процесуального статусу, з огляду на те, що вони ще не визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення, не є переконливим.

Очевидний примусовий характер має обшук у житлі чи іншому володінні особи. Примусовий характер обшуку закладений у самому кримінальному процесуальному законі. Так, у кожному випадку після пред'явлення постанови про проведення обшуку особам, у розпорядженні яких або в належних їм приміщеннях (сховищах) перебувають об'єкти, що цікавлять слідство, пропонується видати їх добровільно. У разі відмови виконати вимоги слідчого добровільно обшук проводиться в примусовому порядку. Примусовий характер цих дій полягає й у можливості відчиняти замкнені приміщення та сховища, якщо власник відмовляється їх відчинити добровільно. При цьому слідчий повинен уникати не викликаних необхідністю пошкоджень дверей, замків та інших

предметів. Примусовий характер підтверджується й тим, що слідчий вправі заборонити особам, які перебувають у приміщенні або іншому місці під час обшуку, залишати його, спілкуватися один із одним або з іншими особами до закінчення обшуку.

У США, наприклад, умови проведення обшуку врегульовані поряд з арештом на конституційному рівні. Так, поправка 4 до Конституції США («Більш про права» 1791 р.) встановлює: «Право народу на гарантії недоторканності особи, житла, документів і майна від необґрунтованих обшуків і арештів не повинно порушуватися. Жоден ордер не повинен видаватися не інакше, як за наявності достатньої підстави, підтвердженої присягою або урочистою заявою; при цьому ордер повинен містити докладний опис місця, що підлягає обшуку, осіб або предметів, що підлягають арешту» [24, с. 24].

Правом видачі ордера на арешт і обшук у США, як і в більшості інших країн, наділений виключно суд. Це положення мало місце і у КПК України 1960 р. згідно з новим КПК України, обшук у житлі або іншому володінні особи проводиться за ухвалою слідчого судді або суду (ст. 234 КПК України). Слідчого суддю як учасника досудового провадження введено до вітчизняного кримінального процесу з метою здійснення в установленому законом порядку судового контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів суб'єктів кримінального провадження органами досудового розслідування та прокурором під час застосування ними заходів процесуального примусу, у тому числі й окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

Особистий обшук також має примусовий характер. Відповідно до ч. 5 ст. 208 КПК України, особистий обшук провадиться з метою вилучення предметів і документів, які можуть мати доказове значення і які знаходяться при певній особі. У ч. 5 ст. 236 КПК України передбачена можливість обшуку особи, яка перебуває в житлі чи іншому володінні, де провадиться обшук, якщо є достатні підстави вважати, що вона переховує при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження.

Усі види обшуку містять елементи кримінально-процесуального примусу не тільки щодо підозрюваних (обвинувачуваних), але й щодо інших осіб, у тому числі тих, які не мають ніякого процесуального статусу в кримінальному провадженні (наприклад, особистий обшук будь-яких осіб, які перебувають у приміщенні, де проводиться обшук, обшук у житлі родичів підозрюваного тощо).

Під час проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи, обшуку особи, законодавцем передбачено обов'язкову присутність не менше двох понятих. Останні запрошуються за власною ініціативою слідчого. Крім того, законодавцем передбачено проведення особистого обшуку особою тієї ж статі.

Однак звернемо увагу на такий нюанс. У ст. 234–236 КПК України йдеться лише про умови та процесуальний порядок проведення обшуку житла чи іншого володіння особи. Що стосується особистого обшуку, то законодавець лише окремими нормами передбачає можливість його проведення. Так, у ч. 5 ст. 236 КПК України йдеться про те, що обшук особи повинен бути здійснений особами тієї ж статі, у ч. 7 ст. 223 КПК України зазначено, що обшук особи здійснюється за обов'язкової участі не менше двох понятих, у ч. 5 ст. 208 КПК України вказано, що під час затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол, в якому, крім інших відомостей, передбачених процесуальним законом, зазначено результати особистого обшуку. Окремої норми, яка б чітко визначала правила проведення особистого обшуку, як це було передбачено у КПК України 1960 р. (ст. 184), новий КПК України не містить. У цьому разі явним є недолік законодавчої діяльності, який має бути усунуто. Зважаючи на це, пропонуємо доповнити КПК України новою статтею такого змісту:

«Стаття 236–1. Обшук особи.

З метою вилучення предметів і документів, які можуть мати доказове значення і які знаходяться при певній особі, слідчий чи прокурор може провести обшук особи.

Обшук особи проводиться з дотриманням загальних вимог до проведення слідчих (розшукових) дій.

Обшук особи може бути проведений без ухвали слідчого судді в таких випадках:

1) під час фізичного захоплення особи уповноваженими на те службовими особами, якщо є достатні підстави вважати, що така особа має при собі зброю або інші предмети, які становлять загрозу для оточуючих, чи намагається звільнитися від речей, які викривають її чи інших осіб у вчиненні кримінального правопорушення;

2) під час затримання особи з метою приводу на підставі ухвали слідчого судді або суду;

3) під час затримання особи уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді або суду;

4) під час обрання щодо підозрюваного (обвинуваченого) запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

5) за наявності достатніх підстав уважати, що особа, яка перебуває в приміщенні, де проводиться обшук, приховує при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження.

Особи, які беруть участь у проведенні обшуку особи, повинні бути однієї статі з особою, яку обшуковують.

Обшук співробітника кадрового складу розвідувального органу України під час виконання ним службових обов'язків здійснюється тільки в присутності офіційних представників цього органу».

Примусовий характер властивий також огляду житла чи іншого володіння особи. Як і обшук, ця процесуальна дія може бути пов'язана з обмеженням права на недоторканність житла чи іншого володіння особи. Наявність підстав для проведення огляду місця події в житлі чи іншому володінні особи дає змогу входити до нього примусово, у тому числі із застосуванням фізичної сили. Тому під час досудового провадження рішення про проведення огляду в житлі чи іншому володінні особи, за відсутності згоди осіб, які його займають, може прийняти тільки слідчий суддя або суд (ч. 2 ст. 237 КПК України). Виняток, як і під час проведення обшуку, становлять випадки, пов'язані з урятуванням життя

людей і майна чи безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, а також за письмовою згодою особи, яка ним володіє.

Ще одна процесуальна дія, що містить елементи кримінально-процесуального примусу, яку ми розглянемо в межах цього підрозділу – отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України). Ця дія також містить елементи процесуального примусу, оскільки зазначені зразки можуть бути отримані без згоди особи. Проте межі примусу визначаються з урахуванням конкретних обставин. Як справедливо зазначає В. В. Кальницький, слід визнати, що зразки почерку або голосу примусово одержати неможливо. Також сумнівною є можливість примусового одержання крові з вени. Водночас не можна категорично заперечувати примус (у тому числі фізичний) під час одержання слідів рук, ніг, волосся, навіть слини. Ступінь примусу повинен відповідати статусу особи. Для свідків і потерпілих він повинен бути мінімальним [22, с. 54–55].

Чинний КПК України, як власне КПК України 1960 р., не визначає коло осіб, відносно яких може бути застосовано цю процесуальну дію. Однак у практичній діяльності органів розслідування вона застосовується до підозрюваних, обвинувачуваних, а також свідків і потерпілих. До того ж, щодо свідків і потерпілих, одержання зразків для експертного дослідження допускається з єдиною метою – коли виникає необхідність перевірити, чи не залишені ними сліди в певному місці або на речових доказах, тобто, як зазначає З. З. Зінатуллін, «така перевірка здійснюється з метою підтвердження непричетності цих осіб до злочину і покликана сприяти об'єктивному розслідуванню кримінальних справ» [25, с. 114].

Твердження про те, що метою проведення цієї процесуальної дії щодо свідка або потерпілого є встановлення непричетності вказаних осіб до вчиненого кримінального правопорушення, доводить, що така причетність мається на увазі. У зв'язку з цим залишається незрозумілим питання, як діяти у випадку, якщо під час проведення цієї процесуальної дії стосовно свідка або потерпілого з'ясується, що саме вони причетні до вчинення кримінального правопорушення?

Виявляється, цих осіб примусили свідчити проти себе, що суперечить ст. 63 Конституції України.

Явно примусовий характер має й ціла низка інших процесуальних дій. Наприклад, освідування особи (ст. 241 КПК України), огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, якщо родичі покійного заперечують проти його проведення (ст. 239 КПК України), слідчий експеримент, якщо він проводиться в житлі чи іншому володінні особи проти волі особи, яка ним володіє (ст. 240 КПК України), аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України), накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).

Як свідчить слідча практика, інколи трапляються випадки, коли правообмежувальні заходи, що входять до цієї групи, здійснюються за клопотанням особи, хоча їх проведення, виходячи із обставин учиненого кримінального правопорушення, не має прямої необхідності, і у випадку можливої наступної відмови цієї особи вони не будуть виконані примусово. У такій ситуації права й інтереси зазначеної особи будуть захищені саме під час застосування цього заходу, у іншому ж випадку вони можуть істотно постраждати, і саме такі міркування викликають рішучість звернутися з подібним проханням. Наприклад, потерпілий може бути зацікавлений у тому, щоб його оглянули, якщо сліди насильства на його тілі будуть підтверджувати його повідомлення про напад на нього підозрюваного (обвинуваченого). Не виключена наявність подібного інтересу й у підозрюваного (обвинуваченого), коли він стверджує, що діяв у стані необхідної оборони та лише захищався від потерпілого. Або, наприклад, у випадках шантажу, погроз за телефоном в адресу потерпілого (свідка), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж

(каналів зв'язку) може бути здійснене на його прохання. Прикладів добровільної участі громадян у процесуальних діях можна навести безліч. Вони вказують на те, що суспільні інтереси, втілені в завдання кримінального провадження, збігаються з особистими інтересами більшості людей. Тому діяльність слідчого щодо встановлення обставин кримінального правопорушення зазвичай викликає розуміння громадян і, відповідно, вести мову в таких випадках про примус просто недоречно.

У вищезазначених прикладах виконання відповідних процесуальних заходів здійснюється з ініціативи або за згодою осіб. Таким чином, відбувається трансформація – примусовий захід, не змінюючи свого змісту, стає заходом добровільним. Як було нами зазначено, спиратися на примус і бути фактично примушеним – не одне й те саме. Можливий примус під час проведення слідчої (розшукової) дії інколи залишається нереалізованим. У цьому сенсі заходам, що входять до цієї групи, більше підходить визначення «обмежувальні», а не «примусові». Такі обмежувальні заходи можуть уміщувати як примусові заходи, так і добровільні дії. У цьому разі прикметник «примусові» може використовуватися лише для вказівки на можливість (а не на обов'язковість) здійснення цих заходів усупереч волі особи й для відмежування їх від тих заходів, що не можуть забезпечуватися примусом.

На думку М. І. Капінуса, яку було наведено вище, такі заходи, як обшук, огляд, освідування особи, отримання зразків для експертизи, не можна віднести до примусових, оскільки примус тут виявляється не завжди [26, с. 21]. Але тоді є незрозумілим, куди ж віднести ті поодинокі випадки застосування примусу правоохоронними органами не з ініціативи, а за згодою осіб, залучених до кримінального процесу? Воля особистості пригнічується, особа відчуває певні обмеження, а захід продовжує залишатися добровільним, тому що його природа й цільове призначення інші, ніж у заходів процесуального примусу. На нашу думку, таке твердження не відповідає меті охорони прав особистості у кримінальному процесі. Далі М. І. Капінус зазначає, що відібрання підписки про нерозголошення даних досудового слідства й попередження про кримінальну відповідальність за

відмову від давання показань також не містять у собі ніякого примусу. Однак слід визнати, що таке відібрання та попередження здійснюються з метою впливу на свідомість людини й урегулювання певним чином її поведінки. У цьому разі особа піддається виключно психічному примусу. Тому стверджувати, що розглянуті заходи повністю вільні від примусу, не зовсім правильно.

На нашу думку, примус присутній тільки тоді, коли авторитету закону й переконання в необхідності неухильного виконання норм права виявляється недостатньо. Таким чином, необхідно розглядати дві групи, що входять до загальної сукупності заходів кримінально-процесуального примусу:

1) заходи обов'язкового примусу (у кожному випадку їх застосування обов'язково має місце примус);

2) заходи можливого примусу (імовірність застосування примусу під час їх проведення залежить від конкретних обставин і поведінки суб'єктів кримінального провадження).

Уважаємо, що встановлена система заходів кримінально-процесуального примусу повинна бути доповнена слідчими (розшуковими) та негласними слідчими (розшуковими) діями, в яких має місце елемент примусу.

Висновки до розділу 1

Завершуючи розгляд питання щодо загальної характеристики заходів кримінально-процесуального примусу, можна дійти таких висновків.

2. Кримінально-процесуальний примус сприяє успішному й безперешкодному кримінальному провадженню, він спрямований на захист прав потерпілих від кримінальних правопорушень, а також на захист прав людини від необґрунтованого обвинувачення та засудження. Держава за допомогою кримінального процесуального законодавства суворо регламентує умови й порядок застосування процесуального примусу, визначає необхідні його межі на

основі загально визнаних норм і принципів міжнародного права та Конституції України.

3. Заходи кримінально-процесуального примусу – це передбачена кримінальним процесуальним законом система засобів примусово-забезпечувального характеру, що застосовуються слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом у передбаченому законом порядку до окремих учасників кримінального провадження та інших осіб з метою попередження й припинення їх можливих і дійсних неправомірних дій, виявлення та закріплення доказів, належного виконання вироку, а також заходи кримінально-процесуальної відповідальності за вчинення кримінально-процесуального правопорушення.

Відповідно до нового кримінального процесуального законодавства, ними є: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід (глава 11 КПК України); накладення грошового стягнення (глава 12 КПК України); тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом (глава 13 КПК України); відсторонення від посади (глава 14 КПК України); тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 КПК України); тимчасове вилучення майна (глава 16 КПК України); арешт майна (глава 17 КПК України); запобіжні заходи, затримання особи (глава 18 КПК України); тимчасовий та екстрадиційний арешт (ст. 583, 584 КПК України); огляд, обшук, слідчий експеримент у житлі чи іншому володінні особи; особистий обшук; освідчування особи (ст. 234–236, ч. 2 ст. 237, ч. 5 ст. 240, ст. 241 КПК України); примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи (ч. 3 ст. 242, ст. 509 КПК України); отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України); аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст. 261, 262 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК

України); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України); передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд (ст. 493 КПК України); поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до приймальника-розподільника для дітей (ст. 499 КПК України); поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (ст. 508 КПК України).

Зазначені заходи наділені всіма ознаками державно-правового примусу і є примусовими за своєю правовою природою.

4. Процесуальний примус, перш за все, обмежує в установлених законом межах свободу особи. Вважаємо за доцільне визначати примус не через правообмежувальний критерій, а через ступінь наданої суб'єкту свободи не тільки в правовому, а й у соціальному плані.

Сутність кримінально-процесуального примусу характеризується діалектичною єдністю суб'єктивного та об'єктивного критеріїв примусового впливу. Особа, що піддається примусовій дії, уже не перебуває у вигляді об'єкта, на який спрямований фізичний або психічний вплив. Така особа – повноправний учасник кримінально-процесуальних відносин зі спеціальним статусом. Водночас спостерігається залежність отримання цього правового становища від волі держави, в особі її органів і посадових осіб.

Запропоноване нами бачення суті процесуального примусу враховує об'єктивний стан особи: її соціально-правовий статус, ступінь доступності певних благ і необхідних цінностей, що характеризує застосування заходів кримінально-процесуального примусу. Важливо зазначити, що саме від правильного вирішення питання про сутність заходів кримінально-процесуального примусу залежить те, наскільки реально будуть забезпечені права і законні інтереси особи у сфері кримінального судочинства.

5. Найбільш оптимальною слід уважати класифікацію заходів кримінально-процесуального примусу, в основу якої закладено декілька критеріїв. З огляду на це, пропонуємо таку модель класифікації заходів кримінально-процесуального примусу:

1) залежно від мети застосування заходи кримінально-процесуального примусу поділяються на:

- заходи, спрямовані на попередження протиправної поведінки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні;
- заходи, спрямовані на отримання доказів у кримінальному провадженні;
- заходи, спрямовані на забезпечення виконання вироку;
- заходи, спрямовані на створення належних умов здійснення кримінального провадження;

2) за підставами застосування заходи кримінально-процесуального примусу можуть бути такими, що:

- застосовуються у зв'язку з невиконанням процесуальних обов'язків;
- застосовуються незалежно від наявності процесуального правопорушення.

3) за ступенем суворості заходи кримінально-процесуального примусу поділяються на:

- пов'язані з ізоляцією особи (ізоляційні);
- не пов'язані з ізоляцією особи (неізоляційні);

4) за характером прояву примусу:

– заходи превентивно-забезпечувального характеру, що застосовуються для усунення дійсних і можливих перешкод під час розслідування кримінальних правопорушень;

– заходи, що застосовуються до учасників кримінального судочинства за вчинення кримінально-процесуальних правопорушень;

– заходи примусу, що супроводжують проведення окремих процесуальних дій;

5) залежно від суб'єктів, до яких вони застосовуються, заходи кримінально-процесуального примусу поділяються на:

- заходи, що застосовуються до підозрюваних та обвинувачених;
- заходи, що застосовуються до інших суб'єктів кримінального провадження – фізичних осіб (свідок, потерпілий, спеціаліст, перекладач тощо);
- заходи, що застосовуються до державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, тобто слідчого, прокурора, судді, суду.

6. З метою впорядкування окремих норм КПК України відповідно до існуючих положень теорії кримінального процесуального права пропонуємо доповнити Кодекс новою статтею 236–1 «Обшук особи», а також у назві розділу II, глави 10 та у ст. 40, 42, 109, 131, 132, 315, 333, 368, 374, 520, 566 КПК України словосполучення «заходи забезпечення кримінального провадження» в усіх відмінках замінити на «заходи процесуального примусу» (додаток В).

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПОЛОЖЕННЯ ВІДСТОРОНЕННЯ ВІД ПОСАДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Відсторонення від посади: поняття, мета, підстави та умови застосування

Права і свободи людини та громадянина є найважливішим соціальним і політико-правовим інститутом, що усвідомлюється мірилом досягнень суспільства, показником рівня його цивілізованості. Від рівня забезпеченості прав людини та громадянина значною мірою залежить ступінь досконалості власне особистості, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека [27, с. 7].

Міжнародно-правовими актами визначено якісно новий підхід до змісту основних прав і свобод людини та громадянина, у тому числі й трудових. Зокрема, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права визначає право на працю як право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується.

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на справедливі й сприятливі умови праці, включаючи:

- 1) винагороду, що забезпечувала б як мінімум усім трудящим:
  - справедливу зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці, причому, зокрема, жінкам повинні гарантуватись умови праці не гірші від тих, якими користуються чоловіки, з рівною платою за рівну працю;
  - задовільне існування для них самих та їх сімей;
- 2) умови роботи, що відповідають вимогам безпеки й гігієни;
- 3) однакову для всіх можливість просування по службі на відповідні більш високі ступені виключно на підставі трудового стажу та кваліфікації;

4) відпочинок, дозвілля і розумне нормування робочого часу й оплачувану періодичну відпустку так само, як і винагороду за святкові дні [28].

Імплементация цих правових положень у національне законодавство відбулося завдяки Указу Президії Верховної Ради УРСР «Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права» від 19 жовтня 1973 року № 2148–VIII [28].

Конституція України (ст. 43) право на працю визначає так: кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Кожен має право на належні, безпечні та здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

Крім того, важливо усвідомити внутрішній зв'язок між працею та людською гідністю, оскільки право на працю визначає можливість людей займатися працею для забезпечення як свого матеріального добробуту, так і духовного розвитку в умовах свободи та гідності, економічної безпеки та рівних можливостей.

Кожна людина має право на вільний вибір роботи, на справедливі та сприятливі умови праці. Під час здійснення своїх прав і свобод кожний має зазнавати тільки тих обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку, загального добробуту в демократичному суспільстві (ст. 23, 29 Загальної декларації прав людини). Отже, користування правом на працю не підлягає жодним обмеженням, крім випадків, передбачених законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в

інтересах державної безпеки чи громадського порядку або для захисту прав і свобод інших.

У контексті досліджуваної проблеми необхідно зауважити, що питання обмеження права на працю досить широко регламентовано національним законодавством України.

Так, відповідно до ст. 46 Кодексу законів про працю України, відсторонення працівників від роботи власником або уповноваженим ним органом допускається в разі: появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння; відмови або ухилення від обов'язкових медичних оглядів, навчання, інструктажу і перевірки знань з охорони праці та протипожежної охорони; в інших випадках, передбачених законодавством [29].

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р., спеціалісти служби охорони праці в разі виявлення порушень охорони праці мають право вимагати відсторонення від роботи осіб, які не пройшли передбачених законодавством медичного огляду, навчання, інструктажу, перевірки знань і не мають допуску до відповідних робіт або не виконують вимог нормативно-правових актів з охорони праці [30].

Обов'язкові випадки відсторонення передбачені ст. 42 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року, що визначає порядок унесення посадовими особами державної санітарно-епідеміологічної служби України подання про відсторонення осіб від роботи або іншої діяльності [31].

Згідно з цим законом та Інструкцією «Про порядок внесення подання про відсторонення осіб від роботи або іншої діяльності», затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я від 14 квітня 1995 р. № 66, відстороненню від роботи або іншої діяльності підлягають: хворі на небезпечні для оточуючих інфекційні хвороби; особи, які є носіями збудників інфекційних захворювань; особи, які були в контакті з хворими на небезпечні для оточуючих інфекційні хвороби; особи, які ухиляються від обов'язкового медичного огляду; особи, які

ухиляються від щеплення проти інфекцій, перелік яких установлюється Міністерством охорони здоров'я України [32].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Статуту про дисципліну працівників спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб» від 12 жовтня 2000 р. № 1540 передбачено, що командир (начальник) служби, який здійснює керівництво аварійно-рятувальними роботами, має право усунути від проведення таких робіт будь-якого працівника служби, що перебуває в його підпорядкуванні, на час ліквідації аварії й направити його на місце постійної служби [33].

Кодекс торговельного мореплавства України (ч. 3 ст. 65) надає право капітанові судна в необхідних випадках накладати дисциплінарне стягнення на осіб суднового екіпажу у вигляді відсторонення працівників від виконання службових обов'язків [34].

Стаття 16 Закону України «Про дорожній рух» від 30 червня 2006 р. зобов'язує водія підтверджувати право на керування транспортним засобом, відсутність у такого працівника відповідного посвідчення може бути підставою для відсторонення його від виконання трудових обов'язків [35].

Працівники Державтоінспекції мають право забороняти подальший рух і відсторонити водія від керування транспортним засобом у випадках, передбачених Правилами дорожнього руху.

Відсторонення від роботи працівника допускається і в інших випадках, передбачених законодавством України. Так, наприклад, ст. 55, 56 Закону України «Про державну службу» від 17 листопада 2011 року визначено, що за наявності достатніх даних, що вказують на ознаки дисциплінарного проступку та необхідності проведення додаткового дослідження обставин його вчинення, у тому числі обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, а також причин та умов, що сприяли його вчиненню, суб'єкт призначення приймає рішення про проведення службового розслідування. На час проведення такого розслідування державний службовець може бути відсторонений від виконання посадових обов'язків із збереженням середньої заробітної плати. Службове розслідування

проводиться протягом 10 робочих днів. За необхідності зазначений строк може бути продовжено, але не більш як до 20 робочих днів. У період відсторонення від виконання посадових обов'язків державний службовець повинен дотримуватися правил внутрішнього службового розпорядку, у тому числі щодо робочого часу, та сприяти проведенню службового розслідування [36].

Відповідно до ст. 14, 17 Закону України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» від 22 лютого 2006 року, з метою з'ясування всіх обставин дисциплінарного проступку, учиненого особою рядового або начальницького складу ОВС, начальник призначає службове розслідування. Особа, щодо якої проводиться службове розслідування, може бути відсторонена від посади зі збереженням посадового окладу, окладу за спеціальне звання, надбавок за вислугу років і безперервну службу, інших виплат і надбавок.

Службове розслідування має бути завершене протягом одного місяця з дня його призначення начальником. За необхідності цей термін може бути продовжено начальником, який призначив службове розслідування, або старшим прямим начальником, але не більш як на один місяць.

Рішення про відсторонення особи рядового або начальницького складу від посади можуть приймати начальники, яким надано право прийняття на службу або призначення цієї особи на посаду, шляхом видання письмового наказу [37].

Можна дійти висновку про те, що законодавство передбачає чималий перелік випадків за яких особа може бути відсторонена від роботи або посади. Усі ці випадки, як правило, пов'язані з діями працівника, які можна кваліфікувати як дисциплінарні проступки або за наявності обставин, що не завжди залежать від самого працівника (наприклад, у разі інфекційного вірусного захворювання працівника, що може потягнути за собою інфікування інших людей). За низкою ознак відсторонення від роботи схоже на звільнення (недопущення до роботи, припинення виплати заробітної плати). Однак, на відміну від звільнення, відсторонення не пов'язане з припиненням трудового договору (працівник не одержує остаточного розрахунку, йому не видається трудова книжка). За працівником зберігається право розірвати трудовий договір на загальних

підставах, на відпустку, відгули, заробітну плату і компенсації за період до відсторонення. На нього поширюються правила переведення на іншу роботу, положення про застосування дисциплінарних стягнень. Відсторонення не є й дисциплінарним стягненням, оскільки не переслідує мету покарання працівника, це особливі тимчасові заходи, що мають характер запобігання вчиненню чи розвиткові певних діянь. Відсторонення триває або до встановлення юридичного факту, вказаного в законі, або до припинення обставин, що викликали відсторонення, або до вирішення питання про подальшу долю відстороненого працівника.

Відсторонення від посади слід відрізнити й від такого виду кримінального покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, передбачене ст. 55 КК України, що характеризується як строкове (основне або додаткове) покарання, не пов'язане з позбавленням волі, яке може бути призначене судом за вчинений злочин за наявності підстав, що визначаються характером діяння і ознаками суб'єкта злочину. Цей вид покарання має на меті недопущення вчинення особою в подальшому злочинів із використанням певної посади чи в результаті зайняття певною діяльністю.

При цьому кримінальний закон не обмежує кола посад і видів діяльності (платні чи безоплатні, постійні чи тимчасові, виборні чи на які здійснюється призначення тощо), право обіймати які або право займатися якою може бути позбавлений засуджений. Судова практика виходить із того, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене лише у тих випадках, коли вчинення злочину було пов'язано зі службовим становищем підсудного або із зайняттям ним певною діяльністю [38].

Але в межах цілей нашого дослідження становить інтерес виключно відсторонення особи від посади у зв'язку з кримінальним провадженням. Так, під час розслідування злочинів, особливо вчинених службовими особами, із застосуванням своїх посадових повноважень, нерідко доводиться стикатися з тим, що вони, використовуючи своє службове становище, перешкоджають розслідуванню, знищуючи документи, речові докази, впливаючи на своїх

підлеглих, не дозволяючи їм давати показання державним органам, які ведуть кримінальний процес, з метою перешкодити встановленню обставин, що мають значення для кримінального провадження й уникнути заслуженого покарання. Для запобігання таким негативним проявам кримінальним процесуальним законодавством передбачена можливість застосування до особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження, такого заходу кримінально-процесуального примусу, як відсторонення від посади.

Однією з обов'язкових умов дослідження сутності явища, яке вивчається, є аналіз понятійного апарату. Семантично слово «відсторонення» визначене як відхилення від кого-, чого-небудь, позбавлення діяльності або залишення якоїсь справи. Термін «посада» тлумачиться як службове становище, пов'язане з виконанням певних обов'язків у якій-небудь установі, на підприємстві тощо [39, с. 140, 888, 1306].

Незважаючи на відносно незначну кількість досліджень щодо цього питання, в юридичній літературі наявні декілька підходів до визначення поняття зазначеного заходу. Пропонуємо розглянути окремі з них.

На думку А. Я. Хитри, під відстороненням обвинуваченого від посади слід розуміти захід примусу, який застосовується до посадової особи у зв'язку з притягненням її до кримінальної відповідальності за посадовий або інший злочин, у разі, якщо така особа може негативно впливати на хід досудового чи судового слідства [40, с. 36].

Схожу позицію обстоює і П. А. Лупинська, яка вважає, що відсторонення від посади – це захід, що може застосовуватися щодо посадової особи, яка притягнута як обвинувачена, якщо така особа, перебуваючи на посаді, може завадити розслідуванню кримінальної справи [41, с. 295].

Згідно з визначенням Д. Р. Ісеева, відсторонення від посади – це превентивно-забезпечувальний захід процесуального примусу, зміст якого полягає в тимчасовому недопущенні підозрюваного або обвинуваченого до виконання своїх трудових обов'язків із метою недопущення спроб перешкодити провадженню в справі або виконанню вироку [42, с. 17].

Автори «Юридичної енциклопедії» відсторонення обвинуваченого від посади визначають як захід процесуального примусу, що зумовлений необхідністю відсторонити посадову особу, притягнуту до кримінальної відповідальності за вчинений злочин, від посади з метою недопущення негативного впливу обвинуваченого на хід попереднього чи судового слідства шляхом використання свого службового становища [43, с. 443].

У підручниках, виданих до прийняття нового КПК України відстороненню обвинуваченого від посади не приділялося достатньої уваги. Цей захід фрагментально розглядався в межах тем «Притягнення особи як обвинуваченого» або «Заходи кримінально-процесуального примусу».

Спільним для запропонованих визначень є те, що цей захід: 1) належить до категорії заходів кримінально-процесуального примусу; 2) може застосовуватися виключно до посадової особи, яка притягнута до кримінальної відповідальності, тобто визнана обвинуваченою за вчинення посадового злочину; 3) застосовується з метою недопущення спроб перешкодити досудовому або судовому слідству.

У загальному вигляді ці ознаки відсторонення особи від посади були передбачені у ст. 147 КПК України 1960 р., відповідно до якої, у разі притягнення посадової особи до кримінальної відповідальності за посадовий злочин, а так само, якщо ця особа притягалася до відповідальності за інший злочин і могла негативно вплинути на хід досудового чи судового слідства, слідчий був зобов'язаний відсторонити її від посади та винести про це мотивовану постанову.

У новому КПК законодавець відсторонення від посади визначає як один із заходів забезпечення кримінального провадження (глава 14 КПК України), який відповідно до ч. 1 ст. 154 цього Кодексу може бути застосований за рішенням слідчого судді або суду щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину, і незалежно від тяжкості вчиненого злочину – щодо особи, яка є службовою особою правоохоронного органу.

Вищезазначене дає змогу зрозуміти, що як у редакції ч. 1 ст. 147 КПК України 1960 р., так і в главі 14 чинного КПК України йдеться саме про

відсторонення від посади, яку особа обіймає у зв'язку зі своєю професійною діяльністю. При цьому традиційно під час застосування в кримінальному провадженні відсторонення від посади найчастіше мають на увазі поняття «посада», запропоноване в Законі України «Про державну службу» від 17 листопада 2011 року. Відповідно до положень цього закону, під посадою розуміють визначену структурою і штатним розписом первинну структурну одиницю державного органу, органу влади Автономної Республіки Крим або їх апарату з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками [36].

Законодавче визначення поняття посади охоплює його характеристику як з організаційної, так і правової позиції. В організаційному аспекті посада характеризується тим, що вона встановлюється державою (компетентним органом), уноситься до штатного розпису (входить до єдиної номенклатури посад), є первинною одиницею державного органу чи його апарату, за якою закріплюється певне коло повноважень, що визначаються, крім штатного розпису, структурою органу і є досить стабільними. Саме цим зумовлені роль і місце особи, яка обіймає відповідну посаду в державному органі та його апараті.

У правовому аспекті посада характеризується повноваженнями, колом прав і обов'язків, які закріплені за посадою. Вони встановлюються нормативно-правовими актами та є частиною прав і обов'язків державного органу.

І організаційний, і правовий аспекти посади пов'язані з особою – державним службовцем, який обіймає посаду. Відповідно, його обов'язки та права конкретизуються в нормативних документах, де, крім функцій і повноважень, закріплюються вимоги до особи, що претендує на заняття посади (спеціальна освіта, стан здоров'я, знання державної мови тощо), рівень заробітної плати, порядок зарахування, кваліфікаційний ранг за посадою тощо.

Проте, усвідомлюючи термін «посада» як елемент назви заходу кримінально-процесуального примусу, який нами досліджується, ми не повинні виходити з того, що цей термін використовується суто як структурна одиниця органів державної влади та стосовно осіб, які перебувають на державній службі.

На нашу думку, посада – це службове становище працівника, зумовлене колом його обов'язків, посадовими правами та характером відповідальності не лише в органах державної влади, а й в інших підприємствах та організаціях, у тому числі й приватних (комерційні банки, страхові компанії тощо).

Крім того, у главі 14 КПК України, на відміну від ст. 147 КПК України 1960 р., не використовується термін «посадова особа», а йдеться лише про відсторонення від посади. Отже, законодавець має на увазі будь-яку посаду, яку займає підозрюваний чи обвинувачений у будь-яких підприємствах, установах, організаціях (державних, сумісних, муніципальних, приватних).

Таким чином, для уникнення можливих протиріч під час застосування положень глави 14 КПК України у ст. 154 цього Кодексу слід передбачити, що відсторонення від посади полягає в забороні підозрюваному (обвинуваченому) виконувати посадові повноваження, роботу, яку він виконував, або займатися діяльністю, якою він займався.

Ураховуючи викладене, під відстороненням від посади слід розуміти захід кримінально-процесуального примусу, який застосовується в передбаченому законом порядку та полягає в тимчасовій забороні підозрюваному (обвинуваченому) виконувати посадові повноваження, роботу, яку він виконував, або займатися діяльністю, якою він займався.

Зважаючи на те, що нормативного визначення поняття цього заходу закон не містить, як це, наприклад, передбачено для інших заходів забезпечення кримінального провадження (ч. 1 ст. 140 КПК України містить визначення приводу, ч. 1 ст. 159 КПК України – тимчасового доступу до речей і документів, ч. 1 ст. 167 КПК України – тимчасового вилучення майна, ч. 1 ст. 170 КПК України – арешту майна), пропонуємо в ст. 154 КПК України закріпити таке положення: «Відсторонення від посади – захід процесуального примусу, який може бути застосований у порядку, передбаченому цим Кодексом, та полягає в забороні підозрюваному (обвинуваченому) виконувати посадові повноваження, роботу, яку він виконував, або займатися діяльністю, якою він займався».

Слід зазначити, що обмеження, передбачені цим заходом, мають тимчасовий характер і застосовуються з метою забезпечення належного порядку кримінального провадження, а також перешкоджання продовженню злочинної діяльності, пов'язаної з трудовою діяльністю особи. Вказівка саме на «тимчасовість» застосування відсторонення від посади, на нашу думку, має бути обов'язково відображена в назві цього заходу.

Під час вивчення зазначеного заходу постає питання стосовно того, чи можливе одночасне застосування щодо підозрюваного або обвинувачуваного відсторонення від посади й запобіжних заходів?

Оскільки закон не забороняє, то, з огляду на обставини вчиненого злочину та кримінального провадження, на нашу думку, можливим є одночасне обрання щодо підозрюваного (обвинуваченого) запобіжного заходу у вигляді:

- застави і відсторонення від посади;
- особистого зобов'язання й відсторонення від посади;
- особистої поруки та відсторонення від посади;
- домашнього арешту і відсторонення від посади (у цьому разі, перебуваючи під домашнім арештом, цілком можна керувати підприємством).

Водночас, на нашу думку, відстороняти від посади особу, щодо якої обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, немає ніякого сенсу. В умовах ізоляції від суспільства людина втрачає можливість використовувати своє посадове становище, а, відповідно, не буде ризиків, що вона негативно вплине на перебіг розслідування чи судового розгляду.

Будь-який захід процесуального примусу може бути реалізований лише за наявності ситуації, яка зумовлює необхідність його застосування. Наявність або відсутність такої ситуації у кожному конкретному випадку визначається даними про фактичні обставини, з якими закон пов'язує застосування того чи іншого заходу процесуального примусу. Фактичні дані, які свідчать про наявність ситуації, що зумовлює необхідність застосування певного заходу процесуального примусу, є підставами для його застосування. Підстава – це безпосередня, необхідна передумова застосування будь-якого заходу процесуального примусу. З

нею, перш за все, пов'язані поняття обґрунтованого і необґрунтованого застосування заходів примусового характеру.

Наявність підстав не передбачає автоматичного застосування відсторонення від посади. Оскільки цей захід обмежує права і законні інтереси осіб, його застосування є допустимим тільки тоді, коли це викликається необхідністю, коли обставини кримінального провадження свідчать про відсутність іншого шляху для досягнення потрібного результату. Як слушно зазначає В. М. Корнуков, економне й ефективне використання заходів процесуального примусу – важлива умова дотримання та зміцнення законності в кримінальному судочинстві [12, с. 47].

Слід зазначити, що захід процесуального примусу застосовується не тому, що особа є суспільно небезпечною або злочин є тяжким, а на підставі того, що особа, яка притягається до кримінальної відповідальності за вчинений злочин, удається до неправомірних дій під час кримінального провадження або, з огляду на об'єктивні дані, може їх учинити.

Отже, на нашу думку, потрібно розрізняти підстави й умови застосування заходів примусу, у тому числі й відсторонення від посади.

Так, необхідними умовами застосування відсторонення від посади (але не підставами для цього) будуть такі обставини:

- наявність факту вчиненого злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину;
- учинення злочину – незалежно від його тяжкості – службовою особою правоохоронного органу;
- наявність розпочатого кримінального провадження (унесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань);
- визнання особи в кримінальному провадженні підозрюваним або обвинуваченим.

Ці умови за певних умов породжують у подальшому можливість застосування органами розслідування чи суду відсторонення від посади.

Вивчення глави 14 КПК України дає змогу зрозуміти, що законодавець досить некоректно сформулював безпосередні підстави відсторонення

підозрюваного (обвинуваченого) від посади, шляхом використання в ч. 1 ст. 154 КПК України оцінного виразу «може бути здійснено», яке у правозастосовчій діяльності може неоднозначно розумітися практичними працівниками й призвести до настання об'єктивних ускладнень під час використання цього нормативного формулювання.

Водночас ч. 2 ст. 155 КПК України зобов'язує прокурора чи слідчого за погодженням із прокурором у своєму клопотанні про відсторонення від посади поряд з іншими відомостями обов'язково зазначити обставини, що дають підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений, перебуваючи на посаді, знищить чи підробить речі та документи, які мають суттєве значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливатиме на свідків та інших учасників кримінального провадження або перешкоджатиме кримінальному провадженню іншим чином.

У п. 6 ч. 2 ст. 155 КПК України визначено лише окремі форми перешкоджання кримінальному провадженню: знищення чи підроблення речей і документів, які мають суттєве значення для досудового розслідування; вплив незаконними засобами на свідків та інших учасників кримінального провадження; протиправне перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином. Цілком зрозуміло, що це неповний перелік форм перешкоджання розслідуванню, яке може мати місце в кримінальному провадженні, де згодом буде вирішуватися питання про відсторонення від посади. До них можна віднести незаконний вплив на підлеглих (залякування, погроза звільнення з роботи, зменшення розміру заробітної плати), що не дає їм можливості давати показання та брати участь у слідчих (розшукових) діях; вилучення чи приховування певних речей або документів, які мають значення для кримінального провадження; перешкоджання проведенню ревізії, відомчих перевірок, судово-бухгалтерській експертизі; протиправне втручання в діяльність органів, які здійснюють кримінальне провадження, створення перешкод нормальній діяльності слідчого з метою ускладнення кримінального провадження тощо.

Особа, яка вчинила злочин, прагне будь-яким способом уникнути кримінальної відповідальності або покарання, удаючись для цього до різних дій, а її оточення, включаючи корумповані зв'язки, усіляко цьому сприяє. Цим і пояснюється різноманітність форм перешкоджання та незаконної протидії розслідуванню й судовому розгляду. Водночас слідчий прагне встановити ретельно приховані факти й обставини та припинити такі спроби. Наявність цих протилежностей і зумовлює конфліктну ситуацію, в якій здебільшого проходить розслідування. Як зауважує В. Л. Васильєв, «для слідчої діяльності характерне подолання опору з боку незацікавлених в успішному розслідуванні справи осіб. Мабуть, немає іншого виду людської діяльності, успішному закінченню якої так активно протидіяли б зацікавлені люди та групи осіб» [44, с. 45].

Відсторонення від посади слід застосовувати і в разі, коли, перебуваючи на посаді, особа може продовжити злочинну діяльність або ж учинити нове кримінальне правопорушення.

Аналізуючи підстави застосування цього заходу процесуального примусу, слід розглянути ще одне питання: чи може бути підставою відсторонення від посади забезпечення вироку суду у випадках, коли за вчинення злочину передбачена додаткова міра покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю?

Так, автори науково-практичного коментаря КПК України вважають, що відсторонення від посади має на меті не тільки попередити спроби підозрюваного, обвинуваченого перешкоджати кримінальному провадженню, а й забезпечити виконання обвинувального вироку. На їх думку, цей захід процесуального примусу забезпечує в подальшому виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, передбаченого ст. 55 КК України [45, с. 408]. Уважаємо, що в цьому разі не можна проводити аналогію з накладенням арешту на майно, оскільки підозрюваний або обвинувачений жодним чином не зможуть перешкоджати під час розслідування зверненню такого вироку до виконання. Застосування відсторонення від посади щодо всіх злочинів, за вчинення яких КК додатковою мірою покарання передбачено позбавлення

права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, як непорушного обов'язку органу, що здійснює кримінальне провадження, на нашу думку, є недоречним. Як зазначає О. П. Рижаків, «відсторонення обвинуваченого від посади – не обов'язок, а право слідчого» [46, с. 331].

2.2. Правовий статус особи, щодо якої може бути застосовано відсторонення від посади

Дискусійним є питання стосовно з'ясування статусу особи, яка може бути відсторонена від посади в кримінальному провадженні. При цьому постають два спірні питання: 1) процесуальний статус особи у кримінальному процесі; 2) статус особи за місцем її роботи.

1. Відповідно до КПК України 1960 р., відсторонення від посади могло бути застосовано лише щодо обвинуваченого. Про це свідчила навіть назва ст. 147 КПК України 1960 р. – «Відсторонення обвинуваченого від посади», у формулюванні якої був зазначений лише цей суб'єкт кримінального процесу.

На відміну від КПК 1960 р., чинний КПК України передбачає можливість відсторонення від посади не лише обвинуваченого, а й підозрюваного. Так, ч. 1 ст. 154 КПК України передбачає, що відсторонення від посади може бути здійснено щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину, і незалежно від тяжкості злочину – щодо особи, яка є службовою особою правоохоронного органу.

Отже, для того, щоб у кримінальному провадженні відсторонити особу від посади, вона обов'язково повинна перебувати в статусі підозрюваного або обвинуваченого.

Потрібно зазначити, що під час дії КПК України 1960 р. підозрюваним уважалася особа, затримана за підозрою у вчиненні злочину або особа, до якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення як

обвинуваченого. Із прийняттям нового КПК України підхід до визначення процесуального статусу підозрюваного дещо змінився. Відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

У законі передбачено дві підстави для визнання особи підозрюваним: 1) повідомлення їй про підозру, яке здійснюється в порядку, встановленому ст. 276–279 КПК України; 2) затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, порядок і підстави якого містяться у ст. 208 КПК України. З інших підстав особа не може набути правового статусу підозрюваного, що має вагоме значення для забезпечення правової визначеності в цьому питанні та передбачуваності встановленої законом процедури притягнення особи як підозрюваного. Стаття 43–1 КПК 1960 р. також передбачала дві підстави визнання особи підозрюваним.

Процедура повідомлення про підозру передбачає складання прокурором або слідчим за погодженням із прокурором письмового повідомлення про підозру із зазначенням особи підозрюваного, змісту підозри, обставин учинення кримінального правопорушення і його кваліфікації за законом України про кримінальну відповідальність (ст. 277 КПК України); вручення повідомлення цій особі з роз'ясненням його суті та процесуальних прав підозрюваного. Дата й час повідомлення про підозру, правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність невідкладно вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Ці дані засвідчують, яка особа і коли саме стала в конкретному кримінальному провадженні підозрюваним як учасником кримінального провадження.

За загальним правилом затримання особи, яке, згідно з ч. 2 ст. 176 КПК України, є тимчасовим запобіжним заходом, застосовується за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором, або ж за клопотанням прокурора ухвалою

слідчого судді. Підставою ж для застосування запобіжного заходу є, зокрема, наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення. Тому складання прокурором чи слідчим за погодженням із прокурором обґрунтованого письмового повідомлення про підозру за наявності ухвали слідчого судді про затримання особи за підозрою у вчиненні злочину чи про застосування іншого запобіжного заходу до особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, не є проблематичним, оскільки перевірка підстав для підозри вже пройшла судову процедуру.

Проте закон передбачає затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, уповноваженою службовою особою і без ухвали слідчого судді, зокрема, в одному з двох випадків: якщо цю особу застали під час учинення злочину або замаху на його вчинення; якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі або на місці події вказують на те, що ця особа щойно вчинила злочин (ч. 1 ст. 208 КПК України).

Уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри щодо нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 КПК України, вимагати перевірки обґрунтованості затримання та реалізувати інші процесуальні права, передбачені КПК України. Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол.

Отже, процесуальними документами, на підставі яких особа набуває процесуального статусу підозрюваного, є письмове повідомлення про підозру, зміст якого визначено в ст. 277 КПК України, та протокол затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, що складається відповідно до вимог ст. 208 КПК України.

Фізична особа перебуває в статусі підозрюваного з моменту повідомлення їй про підозру або затримання її за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення до моменту передачі обвинувального акта щодо неї до суду.

Поняття обвинуваченого кримінальний процесуальний закон пов'язує не зі складанням постанови про притягнення як обвинуваченого, як це передбачала ч. 1 ст. 43 КПК 1960 р., а з наявністю обвинувального акта, складеного слідчим і затвердженого прокурором або складеного самим прокурором. У ньому, зокрема, містяться анкетні відомості про самого обвинуваченого і формулювання обвинувачення. Проте момент складання чи затвердження обвинувального акта прокурором не свідчить про появу в кримінальному провадженні обвинуваченого, щодо якого і складено обвинувальний акт. Статусу обвинуваченого особа набуває після того, як обвинувальний акт прокурором передано до суду з відповідною його реєстрацією в суді. Про це йдеться і в ст. 293 КПК України, де зазначено, що одночасно з переданням обвинувального акта прокурор зобов'язаний вручити його копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному, його захисникові, законному представнику. Слід зазначити, що законодавець оперує термінами «обвинувачений» і «підсудний» як синонімами, що дає змогу констатувати їх рівнозначність, можливість використання в правозастосовчій практиці як однакових. Набуття особою статусу обвинуваченого лише після передання обвинувального акта до суду пояснюється тим, що на цьому етапі кримінального провадження остаточно формулюється обвинувачення, яке в подальшому підтримується державним обвинувачем у суді. Тому логічною є позиція законодавця щодо визнання за особою статусу обвинуваченого тільки після формалізації обвинувачення у відповідному процесуальному рішенні слідчого, затвердженого прокурором, – обвинувальному акті.

Фізична особа перебуває у статусі обвинуваченого з моменту передання обвинувального акта щодо неї до суду до набуття вироком суду законної сили, після чого вона стає засудженим або виправданим.

Підозрюваним чи обвинуваченим у кримінальному провадженні може бути тільки особа, щодо якої є достатні підстави підозрювати або обвинувачувати її у вчиненні кримінального правопорушення.

Частиною 3 ст. 42 КПК України закріплено перелік процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, які в сукупності надають можливість здійснювати захист від підозри чи обвинувачення. Установлення єдиного переліку прав підозрюваного й обвинуваченого зумовлено тим, що ці обидва суб'єкти здійснюють функцію захисту, а тому й мають однакові процесуальні права, хоча й дещо різняться з огляду на їх участь в різних етапах кримінального провадження.

Так, підозрюваний, обвинувачений має право: 1) знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують; 2) бути чітко і своєчасно інформованим про свої права, передбачені КПК України, а також отримати їх роз'яснення; 3) на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, у тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату; 4) не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання; 5) давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати; 6) вимагати перевірки обґрунтованості затримання; 7) у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування згідно з положеннями ст. 213 КПК України; 8) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; 9) брати участь у проведенні процесуальних дій; 10) під час проведення процесуальних дій ставити

запитання, висловлювати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; 11) застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби під час проведення процесуальних дій, в яких він бере участь; 12) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; 13) заявляти відводи; 14) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК України, та вимагати відкриття матеріалів кримінального провадження; 15) одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення; 16) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України; 17) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися; 18) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та за необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

Ураховуючи те, що обвинувачений бере участь виключно в судовому провадженні, він наділений низкою додаткових прав, а саме: 1) брати участь під час судового розгляду в допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику та допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення; 2) збирати і подавати суду докази; 3) висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження; 4) виступати в судових дебатах; 5) ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження; 6) оскаржувати в установленому КПК України порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

Перелік цих прав не є вичерпним. КПК України передбачає також інші процесуальні права підозрюваного й обвинуваченого, які вони можуть використовувати під час здійснення слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом окремих процесуальних дій і під час прийняття окремих процесуальних рішень. Зокрема, право отримувати копії клопотання та матеріалів, що його обґрунтовують, про відсторонення від посади (ч. 2 ст. 155 КПК України); під час розгляду клопотання про відсторонення від посади подавати клопотання про виклик свідків і дослідження будь-яких матеріалів, що мають значення для вирішення питання про відсторонення від посади (ч. 3 ст. 156 КПК України), тощо.

Зазначені процесуальні права підозрюваного, обвинуваченого визначені законодавцем з урахуванням засад змагальності та диспозитивності, що логічно передбачає необхідність широкого кола процесуальних можливостей цих суб'єктів як представників сторони захисту. Проте аналіз їх нормативного змісту свідчить про те, що й інші засади кримінального провадження покладено до визначення правового статусу підозрюваного, обвинуваченого. Закріплений у законі перелік їх процесуальних прав характеризується системністю, оскільки всі вони пов'язані між собою, а їх реалізація зумовлює нову якість, властиву не кожному з цих прав окремо, а всім у сукупності, а саме – забезпеченість права підозрюваного, обвинуваченого на захист.

Для вирішення питання про відсторонення від посади має вагоме значення й ступінь тяжкості злочину, у вчиненні якого підозрюється або обвинувачується особа. Як уже зазначалося, можливість застосування цього заходу виникає виключно в разі вчинення особою злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину, і незалежно від тяжкості злочину – щодо особи, яка є службовою особою правоохоронного органу.

Частина 1 ст. 12 КК України встановлює, що залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. Зі змісту цієї норми можна зробити однозначний висновок, що законодавець за основу такої класифікації бере матеріальний критерій, що

відображає внутрішню соціальну сутність злочинів – ступінь їх тяжкості, небезпечності для суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом.

Поряд із матеріальним критерієм класифікації законодавець у ст. 12 КК України передбачає її формальний критерій – певний вид і розмір покарання, типовий, такий, що найбільш повно відображає тяжкість конкретної групи (категорії) злочинів. Так, для злочинів невеликої тяжкості закон передбачає як граничний критерій покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років або інше більш м'яке покарання; для злочинів середньої тяжкості – покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років; для тяжких злочинів – покарання у виді позбавлення волі на строк не більше десяти років, а для особливо тяжких – покарання у виді позбавлення волі понад десять років або довічного позбавлення волі.

Наявність у законі не тільки матеріального, але й формального критеріїв пояснюється тим, що саме покарання, передбачене в санкції конкретної статті КК України, є мірою, що найбільш повно відображає сутність суспільної небезпечності злочину, дає змогу розмежувати їх за тяжкістю і визначати їх різні правові наслідки. Це дає законодавцю можливість об'єднати в одну категорію близькі за ступенем суспільної небезпечності злочини та визначити типову санкцію – вид і розмір покарання, що є показником для певної групи злочинів, які належать до однієї категорії. При цьому злочини, що належать до однієї категорії, повинні мати санкції, максимальні розміри яких передбачені межами типової санкції, зазначеної в ст. 12 КК України [47, с. 76].

2. Наступним критерієм визначення суб'єкта, до якого можна застосувати відсторонення від посади, є статус особи за місцем її роботи. У теорії права правовий статус особи визначається як сукупність невід'ємних від особистості конституційних (загальних) прав та обов'язків, як сукупність прийнятих Конституцією України або іншими законами вихідних, невідчужуваних прав та обов'язків людини, повноважень посадових осіб, безпосередньо закріплених за тими чи іншими суб'єктами права. Доповнюючи зазначені визначення, варто додати, що статус суб'єкта передбачає передусім певну сукупність його

соціальних можливостей, обсяг і характер яких залежить від тієї ролі, соціальної функції, що виконується ним у суспільстві.

У ч. 1, 3 ст. 154 КПК України йдеться про можливість відсторонення від посади осіб, які перебувають у статусі службової особи правоохоронного органу, призначаються Президентом України та суддів. Зі змісту ч. 1 ст. 154 КПК України випливає, що саме до службових осіб правоохоронних органів відсторонення від посади застосовується незалежно від тяжкості злочину. Імовірно, це пояснюється тим, що зазначені особи, з огляду на своє службове становище, потенційно мають більше можливостей для негативного впливу на хід досудового розслідування та судового розгляду.

Згідно з п. 1 примітки до ст. 364 КК України, службовими особами є особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням [48].

Поняття «службова особа» визначається через характеристику функцій і обов'язків, які нею виконуються. Отже, службовими можуть бути визнані особи, які обіймають відповідні посади чи виконують функції в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, установах чи організаціях будь-якої форми власності.

Аналізуючи зміст зазначеного поняття, можна виділити такі категорії службових осіб залежно від змісту функцій і характеру покладених обов'язків:

1) особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади;

2) особи, які виконують організаційно-розпорядчі обов'язки, обіймаючи постійно чи тимчасово відповідні посади на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням;

3) особи, які виконують адміністративно-господарські обов'язки, обіймаючи постійно чи тимчасово відповідні посади на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням.

Отже, кожному з цих категорій слід розглядати окремо для з'ясування сутності поняття «службова особа» загалом.

У постанові Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 року № 5 зазначено, що до представників влади належать, зокрема, працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглих [49, с. 364–371].

Представники влади здійснюють повноваження, які мають не галузевий, а загальний публічний характер і реалізуються не в конкретних установах, де працюють ці особи, а в межах всієї держави чи її адміністративно-територіальних одиниць. Характер владних повноважень і межі поширення визначаються компетенцією органу, від імені якого діє службова особа.

Крім того, особливістю правового становища представників влади окремі вчені вважають право застосовувати до осіб, які не виконують їх законні вимоги, примусові заходи адміністративного чи кримінально-правового впливу [50, с. 15]. Уважаємо це цілком обґрунтованим, оскільки законні вимоги представників влади повинні забезпечуватися примусовими заходами впливу, щоб особи, яким пред'явлені ці вимоги, не ігнорували їх виконання.

Ще однією особливістю представників влади є те, що багато з них узагалі не мають підлеглих по службі осіб, але наділені владними повноваженнями відносно широкого, невизначеного кола осіб (наприклад, інспектор Державної автомобільної інспекції, слідчий).

Згідно зі ст. 6 Конституції України, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову [51]. З огляду на це,

представники влади і здійснюють свої повноваження у відповідних органах державної влади.

Відповідно до ст. 75 Конституції України, єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України, що налічує 450 народних депутатів – представників влади, які здійснюють функції держави на законодавчому рівні.

Представники влади у виконавчих органах держави становлять більшу частину службових осіб. Представниками цієї гілки влади є Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри Кабінету Міністрів України, голови обласних, в містах Київ і м. Севастополь державних адміністрацій та їх заступники тощо. До цієї групи службових осіб належать також працівники тих владних структур, правоохоронних і контролюючих органів, які здійснюють нагляд за виконанням законів, підтриманням громадського порядку, ведуть боротьбу зі злочинністю, забезпечують державну, санітарно-епідеміологічну, пожежну та іншу безпеку, здійснюють природоохоронну діяльність тощо.

Однак висновок про те, що той чи інший працівник державного органу є представником влади, слід робити виходячи з аналізу його повноважень відповідно до законів і положень, які регламентують права й обов'язки, надані йому у зв'язку зі службою.

З вищевикладеного випливає, що представниками влади є працівники майже всіх правоохоронних органів – прокурори та слідчі прокуратури [52], оперативний склад Служби безпеки України [53], посадові особи органів державної податкової служби [54], та ін.

Представниками влади в судових органах слід вважати суддів Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції: місцевих, апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів і Верховного суду України [55].

Визначаючи сутність поняття організаційно-розпорядчих обов'язків, Пленум Верховного Суду України в постанові «Про судову практику у справах про хабарництво» роз'яснив, що це обов'язки по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю

окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних чи приватних підприємств, установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їх заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконробы, бригадири тощо) [49].

Організаційно-розпорядчі обов'язки передбачають загальну організацію роботи певного об'єкта або окремої його ділянки, підбір і розстановку кадрів, прийняття на роботу чи звільнення, застосування дисциплінарних заходів щодо підлеглих працівників, організацію та планування роботи й контроль за її виконанням.

Адміністративно-господарські обов'язки – це обов'язки щодо управління або розпорядження державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження в тому чи іншому обсязі є в начальників планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, завідуючих складами, магазинами, майстернями, ательє, їх заступників, керівників відділів підприємств, відомчих ревізорів і контролерів тощо [49].

При цьому особа може бути представником влади і водночас виконувати організаційно-розпорядчі (начальник слідчого відділу) чи адміністративно-господарські (старшина господарської служби УМВС) обов'язки.

У вищезазначеній постанові Пленуму Верховного Суду України роз'яснено, що особа є службовою не тільки тоді, коли вона здійснює відповідні функції чи виконує обов'язки постійно, а й тоді, коли вона робить це тимчасово або за спеціальним повноваженням, за умови, що зазначені функції чи обов'язки покладені на неї правомочним органом або правомочною службовою особою [49].

Постійне здійснення функцій представника влади означає, що особу в установленому законом порядку зараховано до штату відповідного органу державної влади або органу місцевого самоврядування на певну посаду, що

передбачено штатним розписом, після чого вона на невизначений термін має можливість обіймати цю посаду і реалізувати повноваження, надані відповідно до цієї посади.

Постійне обіймання певної посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, полягає в тому, що посада на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форми власності зайнята особою в установленому законом порядку (оформлена наказом про призначення на посаду, включена до штатного розкладу тощо) на невизначений термін, що і надає їй можливість реалізовувати ці обов'язки.

Тимчасове ж виконання функцій представника влади чи обіймання посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, – це заняття оформленої належним чином (наказом, письмовим розпорядженням тощо) відповідної посади в межах певного терміну, визначеного компетентною особою. У цьому разі особу буде визнано службовою суто на той період, протягом якого вона буде обіймати відповідну посаду [56, с. 11].

Наприклад, начальника слідчого відділення районного відділу внутрішніх справ звільнено з посади і на його посаду тимчасово призначено слідчого цього відділу із встановленим випробним строком. Це означає, що слідчий, окрім функцій представника влади, буде тимчасово виконувати й організаційно-розпорядчі обов'язки, здійснюючи керівництво слідчим відділенням.

Виконання відповідних функцій чи обов'язків за спеціальним повноваженням означає виконання без заняття посади належним чином оформлених разових доручень посадового характеру, тобто функцій службової особи. Ці повноваження надаються певній особі на визначений час або для виконання конкретного завдання.

Виконуватися за спеціальним дорученням можуть як функції представника влади, так і організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки, що впливає з вищенаведеної постанови Пленуму Верховного Суду України [49].

Ураховуючи те, що закон передбачає можливість відсторонення від посади службової особи виключно правоохоронного органу, вважаємо за необхідне в межах цілей нашого дослідження більш детально розглянути поняття правоохоронного органу.

Відповідно до ч. 3 ст. 17 Конституції України, забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Термін «правоохоронні органи» використано не лише в Конституції України, а й у багатьох інших законах України.

Так, у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» зазначено, що правоохоронні органи – це органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державної контрольно-ревізійної служби, органи рибоохорони, органи державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [57].

Проте така дефініція не допомогла чітко визначитися з тим, які ж саме органи держави вважаються правоохоронними. Недоліками цього поняття науковці визнають те, що замість визначення терміна за допомогою характеристики його ознак законодавець удався до переліку правоохоронних органів. Крім цього, цей перелік не є вичерпним, адже в нормі, що аналізується, передбачено, що правоохоронними органами є також «інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [57]. Далі в тексті цього ж закону в ст. 12 законодавець використав фразу «працівника суду або іншого правоохоронного органу», що також викликає певні запитання. Адже таке законодавче формулювання дає змогу поставити знак тотожності між цим органами, що на сьогодні є сумнівним. Тим більше, що назва закону «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» свідчить про те,

що в цьому нормативно-правовому документі законодавець суд не відносить до правоохоронних органів.

У Законі України «Про основи національної безпеки України», даючи тлумачення основних термінів, законодавець зазначає, що правоохоронні органи – органи державної влади, на які Конституцією та законами України покладено здійснення правоохоронних функцій. Далі, у ст. 9 цього ж закону визначено, що правоохоронні органи ведуть боротьбу зі злочинністю і протидіють тероризму, забезпечують захист і врятування населення в разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характерів [58]. Отже, головною ознакою, за якою той чи інший орган можна вважати правоохоронним, згідно з цим законом, є здійснення ним правоохоронної функції.

Вищенаведений аналіз джерел права переконує, що незважаючи на те, що законодавець оперує терміном «правоохоронні органи», власне законодавчі акти не дають чіткої відповіді на запитання, які ж саме органи держави вважаються правоохоронними. Така законодавча невизначеність негативно впливає не лише на діяльність цих органів, а й може спричиняти труднощі під час з'ясування належності тієї чи іншої особи до числа службових, яка є працівником правоохоронного органу, що може ускладнити вирішення питання про відсторонення її від посади в кримінальному провадженні.

Вищевикладене дає змогу стверджувати, що основною ознакою, яка вирізняє правоохоронні органи з-поміж інших – це реалізація даним органом правоохоронних функцій з метою охорони законності та правопорядку в суспільстві. При цьому така діяльність здійснюється з дотриманням установлених законом правил і процедур.

Уважаємо, що до правоохоронних органів належать ті державні органи, які в установленому законом порядку здійснюють правоохоронну функцію держави, спрямовану на охорону законності та забезпечення правопорядку в суспільстві. З метою уникнення суперечностей щодо приналежності того чи іншого органу до правоохоронного, недопущення неоднозначного розуміння правоохоронних органів та правоохоронної діяльності, ми поділяємо ідею, запропоновану

Р. М. Білоконем, щодо законодавчого врегулювання цього питання в новоствореному законі «Про правоохоронні органи» [59, с. 6].

Отже, службовими особами правоохоронних органів є працівники суду, органів прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах, Державної виконавчої служби, Державної прикордонної служби, Державної пенітенціарної служби, Державної контрольно-ревізійної служби, Державної санітарно-епідеміологічної служби, рибоохорони Державного агентства рибного господарства, Державної лісової охорони, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, які здійснюють функції представників влади, а також постійно чи тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків.

Щодо службових осіб, які призначаються Президентом України, то їх перелік наведений у відповідних нормативних актах. Зокрема, згідно з вимогами ст. 106 Конституції України, Президент України призначає глав дипломатичних представництв України в інших державах, Прем'єр-міністра України та членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій, Генерального прокурора України, Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, вище командування Збройних Сил України тощо.

Оскільки ст. 106 Конституції України визначає, що припинення повноважень цих осіб також належить до виключної компетенції Президента України, то їх відсторонення від посади проводиться також тільки Президентом України на підставі клопотання Генерального прокурора України.

1. Глави дипломатичних представництв України в інших державах.

Правовий статус глави дипломатичного представництва характеризується двома особливостями. По-перше, глава дипломатичного представництва є єдиною офіційною особою держави, що акредитує та представляє її з усіх питань у державі перебування. По-друге, він також є старшою службовою особою держави, яка акредитує, стосовно всіх інших можливих представників цієї держави.

В Україні відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про дипломатичні ранги України» від 31 січня 1992 року [60] встановлено такі ранги:

- надзвичайний і повноважний посол;
- надзвичайний і повноважний посланник I і II класів;
- радник I і II класів;
- перший секретар I і II класів;
- другий секретар I і II класів;
- третій секретар;
- аташе.

Вищі дипломатичні ранги (посла і посланника) присвоюються зазвичай главою держави, інші – Міністром закордонних справ. Ранг аташе, що є первинним (наймолодшим) дипломатичним рангом, присвоюється, як правило, випускникам інститутів і факультетів міжнародних відносин при надходженні на службу у відомство зовнішніх зносин (міністерство закордонних справ). Цей ранг не слід плутати з посадою військового, морського і повітряного аташе, що не є дипломатичною посадою, тому що її займають співробітники військового відомства держави, що акредитує, які проходять військову службу на посадах офіцерського складу (зазвичай старші офіцери і генерали різноманітних родів військ). Ці особи під час одержання призначення на посаду і прибуття до місця проходження служби спеціально акредитуються при військовому відомстві країни перебування. Одночасно ці співробітники виконують функції військових радників глави дипломатичного представництва.

Процедура призначення глави дипломатичного представництва регламентується нормами як міжнародного, так і національного (внутрішньодержавного) права.

Постійне дипломатичне представництво започатковується в результаті взаємної згоди держав на базі встановлення дипломатичних відносин. Відповідно до ст. 4 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р., для того, щоб конкретна особа була призначена главою дипломатичного представництва, держава, яка акредитує, повинна направити державі, що приймає, запит про її

згоду на призначення цієї особи на таку посаду. У запиті лаконічно й точно зазначаються біографічні дані цієї особи, відомості про її кар'єру і посаду, яку обіймає, родинний стан.

2. Прем'єр-міністр України та члени Кабінету Міністрів України, керівники інших центральних органів виконавчої влади, а також голови місцевих державних адміністрацій.

Вищим органом у системі органів виконавчої влади в Україні є Кабінет Міністрів України, який очолює систему органів виконавчої влади, є урядом України, який здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства й інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим і місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. Він відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України в межах, передбачених Конституцією України. Ефективність його діяльності як центру державного управління багато в чому залежить від підтримки Верховної Ради та Президента України.

Очолює Кабінет Міністрів України Прем'єр-міністр, який призначається Верховною Радою України за поданням Президента України. До складу Кабінету Міністрів України входять також Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри та міністри. Кандидатура для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вноситься Президентом України.

Кабінет Міністрів України розробляє проекти Закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає парламенту України звіт про його виконання. До компетенції Кабінету Міністрів України належить: здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьба зі злочинністю, організація і забезпечення здійснення зовнішньополітичної діяльності України, митної справи. Він спрямовує та координує діяльність міністерств, інших органів виконавчої влади, контролює їх діяльність.

Прем'єр-міністр й очолюваний ним уряд несуть політичну відповідальність за свою діяльність. Посади членів Кабінету Міністрів за характером повноважень, порядком призначення та звільнення визнані політичними посадами, тобто такими, що не належать до категорій посад державних службовців. На них не поширюється законодавство про державну службу й трудове законодавство. Соціальне та інше забезпечення членів Кабінету Міністрів України регламентується Законом України «Про Кабінет Міністрів України» (розділ X) [61].

Як глава Кабінету Міністрів Прем'єр-міністр керує його діяльністю, спрямовує її на виконання завдань, покладених на уряд Конституцією і законами України, на забезпечення проведення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання програми діяльності Кабінету Міністрів, схваленої Верховною Радою України, спрямовує, координує та контролює діяльність членів Кабінету Міністрів, керівників інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, уживає заходів для вдосконалення й підвищення ефективності роботи органів виконавчої влади країни.

На виконання Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, власних і делегованих повноважень голови місцевих державних адміністрацій видають розпорядження, а керівники управлінь, відділів та інших структурних підрозділів – накази. Розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, прийняті в межах їх компетенції, є обов'язковими для виконання на відповідній території всіма органами, підприємствами, установами й організаціями, посадовими особами та громадянами. Голови місцевих державних адміністрацій видають розпорядження одноосібно і несуть за них відповідальність згідно з чинним законодавством.

3. Генеральний прокурор України.

У чинному законодавстві правовий статус Генерального прокурора України прямо не визначено. Однак як соціально-правове явище цей правовий статус

об'єктивно існує, має власну структуру, кожний елемент якої набуває вагоме значення.

Отже, крім загального правового статусу особи, громадянина, прокурор, який перебуває на державній службі, має спеціальний статус державного службовця. Між прокурором і державою на певному етапі виникають конкретні державно-службові правовідносини, що передбачають наявність взаємних прав, обов'язків, обмежень і заборон, відповідальності й інших атрибутів правового статусу прокурора.

Спеціальний правовий статус свідчить про особливе правове становище суб'єкта. Саме тому є всі підстави стверджувати, що статус прокурора – різновид службово-правового статусу.

Основний Закон держави на конституційному рівні закріпив головуюче положення Генерального прокурора в єдиній централізованій системі органів прокуратури, встановив порядок його призначення на посаду та звільнення з неї, термін повноважень, надавши йому таким чином конституційного статусу. В юридичній літературі правовий статус посадової особи прийнято характеризувати через правовий статус посади, яку вона обіймає. Адже саме в ній відтворюється основна функція її носія, комплекс прав та обов'язків, специфічні особливості. Якщо розглядати Генерального прокурора як посадову особу, то варто зазначити, що до формально-структурних елементів його правового статусу можна віднести: найменування посади, ранг, порядок призначення і звільнення, повноваження (і насамперед виключні), гарантії тощо.

Як бачимо, за своєю суттю статус прокурора є також особливим різновидом професійного статусу, оскільки йдеться про його виняткові правові можливості впливу на ефективне здійснення професійної діяльності.

Особлива роль під час визначення правового статусу прокурора належить його структурі. Структура статусу загалом – це сукупність істотних стійких зв'язків і властивостей особи, які забезпечують свою цілісність, зберігають основні якості за будь-яких ситуацій і змін. Це стосується й статусу Генерального прокурора України.

Висновки до розділу 2

Дослідження теоретико-правових положень відсторонення від посади в кримінальному провадженні дало змогу дійти таких висновків.

1. Результати наукового аналізу чинного законодавства свідчать, що вживаючи термін «посада» як елемент назви заходу кримінально-процесуального примусу, ми не повинні виходити з того, що цей термін використовується суто як структурна одиниця органів державної влади та стосовно осіб, які перебувають на державній службі. Уважаємо, що посада – це службове становище працівника, яке зумовлене колом його обов'язків, посадовими правами та характером відповідальності не лише в органах державної влади, а й в інших підприємствах та організаціях, у тому числі й приватних (комерційні банки, страхові компанії тощо).

2. Під відстороненням від посади слід розуміти захід кримінально-процесуального примусу, який застосовується в передбаченому законом порядку та полягає в тимчасовій забороні підозрюваному (обвинуваченому) виконувати посадові повноваження, роботу, що він виконував, або займатися діяльністю, якою він займався. Обмеження, що передбачені цим заходом, застосовуються з метою забезпечити належний порядок кримінального провадження, відшкодування завданої злочином шкоди, а також перешкодити продовженню злочинної діяльності, пов'язаної із трудовою діяльністю особи, та мають тимчасовий характер.

3. Слід розрізняти підстави й умови відсторонення підозрюваного, обвинуваченого від посади. Так, необхідними умовами застосування відсторонення від посади (але не підставами для цього) будуть такі обставини: 1) наявність розпочатого кримінального провадження (унесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань); 2) наявність факту вчиненого злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину; 3) учинення злочину – незалежно від його тяжкості – службовою особою правоохоронного органу; 4) визнання особи в кримінальному провадженні підозрюваним або

обвинуваченим. Підставами застосування відсторонення від посади можуть бути визнані тільки наявність будь-яких даних, що містяться в доказах і вказують на те, що підозрюваний або обвинувачений, залишаючись на посаді, може перешкоджати кримінальному провадженню, відшкодуванню завданої злочинном шкоди або продовжувати займатися злочинною діяльністю, пов'язаною із трудовою діяльністю особи.

4. Відсторонення від посади стосовно службових осіб правоохоронних органів застосовується незалежно від тяжкості вчиненого ними злочину. Це пояснюється тим, що зазначені особи, відповідно до свого службового становища потенційно мають більше можливостей для негативного впливу на хід досудового розслідування та судового розгляду. До службових осіб правоохоронних органів слід відносити: працівників суду, органів прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах, Державної виконавчої служби, Державної прикордонної служби, Державної пенітенціарної служби, Державної контрольно-ревізійної служби, Державної санітарно-епідеміологічної служби, Державної лісової охорони, рибоохорони Державного агентства рибного господарства, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, які здійснюють функції представників влади, а також постійно чи тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків.

5. Уважаємо, що строк прийняття слідчим суддею рішення за клопотанням, яке надійшло, слід скоротити від трьох днів до 24 годин з моменту його надходження. На нашу думку, такий строк є достатнім для підготовки необхідних матеріалів і забезпечення участі в розгляді клопотання зацікавлених осіб. Установлення 24-годинного строку для розгляду питання про застосування цього заходу буде відповідати загальним вимогам розумності строків, які не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень.

6. Кримінальний процесуальний закон повинен мінімізувати випадки невиконання або формального виконання рішення слідчого судді про відсторонення підозрюваного, обвинуваченого від посади. Уважаємо, що у випадку вирішення питання про відсторонення від посади керівника підприємства, установи, організації слід забезпечити явку до суду представника вищого органу. Це надасть можливість безпосередньо вручити йому ухвалу слідчого судді про відсторонення підозрюваного, обвинуваченого від посади, а також знати про накладені на відстороненого від посади обмеження. У такому разі обов'язок виконання ухвали слідчого судді слід покласти на представника адміністрації, де працює підозрюваний, обвинувачений, а якщо відсторонений від посади є керівником підприємства чи установи – адміністрацію вищої організації.

7. Кримінальний процесуальний закон (ч. 3 ст. 158 КПК України) передбачає лише одну підставу скасування відсторонення від посади – коли в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба. Проте, з огляду на загальні положення кримінального процесуального права, відсторонення від посади повинно скасовуватися також і в разі: 1) постановлення виправдувального вироку; 2) закриття кримінального провадження; 3) скасування судом апеляційної інстанції ухвали слідчого судді (суду) про відсторонення від посади; 4) закінчення строку, на який особа була відсторонена від посади.

РОЗДІЛ 3

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ТА ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ВІДСТОРОНЕННЯМ ВІД ПОСАДИ

3.1. Відомчий та судовий контроль за відстороненням від посади

Важливе місце в правомірності застосування заходів кримінально-процесуального примусу взагалі й відсторонення підозрюваного від посади зокрема належить керівникові органу досудового розслідування.

Він стежить за роботою підлеглих слідчих, вивчає кримінальні справи, одержує нові документи, бере участь у провадженні слідчих дій, має можливість своєчасно усунути порушення та запобігти їм. У цьому полягають переваги відомчого контролю над прокурорським наглядом [63, с. 175–177]. Безпосередній начальник органу досудового розслідування уповноважений організувати досудове розслідування та в межах своєї компетенції здійснювати контроль за обґрунтованістю прийняття процесуальних рішень, особливо тих, що стосуються обмеження прав і свобод людини та громадянина. Варто погодитись із П. І. Мінюковим, який зазначає, що важлива роль у забезпеченні особистих конституційних прав громадян на досудовому слідстві належить начальникові слідчого управління, відділу, відділення органів внутрішніх справ та їх заступникам [64, с. 93].

Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 3 КПК України, керівником органу досудового розслідування є начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу внутрішніх справ, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань та його заступники, які діють у межах своїх повноважень.

В юридичній літературі пропонуються різні класифікації повноважень керівника органу досудового розслідування, що водночас визначають і зумовлюють його місце і роль у забезпеченні законності застосування заходів кримінально-процесуального примусу.

Керівник органу досудового розслідування, покликаний здійснювати контроль за своєчасністю, законністю й обґрунтованістю дій і рішень слідчого та вживати передбачені законом заходи процесуального й адміністративно-правового характеру з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого провадження досудового розслідування за матеріалами кримінального провадження.

Досягнення цієї мети забезпечується досить широким обсягом повноважень, що надані керівникові органу досудового розслідування чинним законодавством.

До повноважень процесуального характеру належать такі: 1) визначати слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, а в разі здійснення досудового розслідування слідчою групою – визначати старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих; 2) відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування вмотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначати іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК України, для його відводу або в разі неефективного досудового розслідування; 3) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням і вказівкам прокурора; 4) уживати заходів щодо усунення порушень вимог законодавства у випадку їх допущення слідчим; 5) погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій і подовжувати строк їх проведення у випадках, передбачених КПК України; 6) здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого (ст. 39 КПК України).

Механізм реалізації керівником органу досудового розслідування повноважень, наданих йому кримінальним процесуальним законом, а також додаткових повноважень зі здійснення процесуального контролю за розслідуванням кримінальних правопорушень, визначено Положенням про органи досудового розслідування МВС України, Положенням про Головне слідче управління МВС України, Типовим положенням про слідче управління (відділ) головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим,

областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті, Типовим положенням про слідчий відділ (відділення) міського, районного, лінійного управління (відділу) головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті, Інструкцією з організації діяльності органів досудового розслідування МВС, затвердженими наказом МВС України від 9 серпня 2012 року № 686 [65].

Далі розглянемо безпосередньо процесуальні повноваження керівника органу досудового розслідування, під час реалізації яких він контролює діяльність підлеглих слідчих щодо застосування заходів процесуального примусу, у тому числі й відсторонення підозрюваного від посади.

Насамперед, спробуємо розкрити зміст такого повноваження керівника органу досудового розслідування, як ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Таке ознайомлення має на меті запобігання, виявлення та своєчасне усунення будь-яких недоліків в організації досудового розслідування, а також надання всебічної кваліфікованої допомоги (організаційної, технічної, методичної тощо) слідчому в разі виникнення в нього відповідних труднощів.

Законодавець не пов'язує факт ознайомлення з матеріалами розслідування з яким-небудь етапом досудового провадження, а тому керівник слідчого підрозділу може в будь-який час витребувати в слідчого матеріали кримінального провадження для ознайомлення. Ознайомлення, як правило, полягає у вивченні керівником слідчого підрозділу окремих процесуальних документів або матеріалів кримінального провадження загалом. Під час такого вивчення аналізується порядок виконання, зміст і результати проведених процесуальних дій; своєчасність, законність і обґрунтованість прийнятих рішень; повнота й неупередженість дослідження обставин учиненого кримінального правопорушення на момент ознайомлення; відповідність наявних у матеріалах кримінального провадження процесуальних документів вимогам закону і фактичним обставинам правопорушення; правильність процесуального оформлення та зберігання вилучених речових доказів; наявність у слідчого плану розслідування (об'єктивно обґрунтованих слідчих версій).

Водночас, вивчаючи клопотання слідчого про відсторонення підозрюваного від посади, керівник органу досудового розслідування повинен перевірити відповідність викладених у ньому відомостей вимогам ч. 2 ст. 155 КПК України та їх повноту, а саме: 1) чи містить клопотання відомості про обставини вчиненого злочину та інформацію про їх занесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 2) чи правильно визначено правову кваліфікацію злочину, у вчиненні якого підозрюється особа; 3) чи наявні в клопотанні дані про особу підозрюваного та місце його роботи (посаду); 4) чи наведено обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину та вважати, що перебування на посаді підозрюваного сприяло вчиненню злочину; 5) чи визначено обґрунтованість підстав застосування відсторонення від посади; 6) чи наведено докази, які планується дослідити під час розгляду клопотання.

Вивчаючи повноту викладених у клопотанні відомостей, керівник органу досудового розслідування повинен розглянути також матеріали, якими слідчий обґрунтовує доводи в клопотанні: протоколи допиту свідків, інших слідчих (розшукових) дій, висновки експерта, акти ревізій і відомчих перевірок, накази про призначення на посаду, посадову інструкцію тощо.

Один із важливих аспектів процесуального контролю начальника слідчого відділу за правильністю складання процесуальних документів, пов'язаних із застосуванням заходів процесуального примусу, у тому числі й відсторонення від посади, полягає в тому, щоб зорієнтувати слідчого на ретельну перевірку тексту клопотання та доданих до нього документів, особливо правильності викладення в ньому анкетних даних особи, щодо якої вирішується питання про відсторонення від посади. Друкарські помилки технічного характеру можуть призвести до спотворення вказаних даних, до розбіжностей даних про особу підозрюваного, які викладені в протоколах слідчих дій або в клопотанні до слідчого судді і в документі, що засвідчує особу підозрюваного. Це може перешкодити виконанню рішення слідчого судді про відсторонення особи від посади, або призвести до труднощів у реалізації такого рішення.

Крім безпосереднього керівника органу досудового розслідування, відповідно до п. 2.8 наказу МВС України «Про затвердження інструкції з організації обліку та руху кримінальних проваджень» від 6 серпня 2012 року № 681, витребувати й ознайомитися з матеріалами кримінального провадження в порядку відомчого контролю мають право начальник ГСУ МВС України, його перший заступник і заступники, начальники слідчих управлінь (відділів) ГУМВС, УМВС (особи, які виконують їх обов'язки). Начальники управлінь ГСУ мають право витребувати кримінальне провадження лише за письмовим погодженням першого заступника, заступника начальника ГСУ [67].

Закон не визначає строки, упродовж яких безпосередній начальник слідчого та вищі керівники органів досудового розслідування ГСУ МВС, ГУМВС, УМВС можуть ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування. Лише у п. 2.9 вищевказаного наказу зазначено, що вивчення кримінальних проваджень у порядку відомчого процесуального контролю працівниками організаційно-методичних підрозділів ГСУ, слідчих управлінь (відділів) ГУМВС, УМВС здійснюється в строк не більше п'яти днів із моменту реєстрації кримінального провадження в канцелярії ГСУ, слідчих управлінь (відділів) ГУМВС, УМВС. У разі складності та значного обсягу кримінального провадження цей термін може бути продовжено до п'ятнадцяти днів тим керівником, який його витребував.

Уважаємо, що це правило слід поширити і на керівників органів досудового розслідування районного, міського, обласного, загальнодержавного рівнів та їх заступників, які діють у межах повноважень, визначених КПК України.

Знайомитися з матеріалами досудового розслідування керівник слідчого підрозділу може з власної ініціативи, за вказівкою вищого керівника слідчого підрозділу, на прохання слідчого, а також за скаргами учасників кримінального провадження на незаконні та необґрунтовані дії чи бездіяльність слідчого.

Підставою для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування можуть бути дані про незаконні й необґрунтовані дії слідчого, його недосвідченість і неспроможність здійснити провадження досудового слідства за ознаками певного злочину тощо. При цьому сумнівною видається думка про те,

що підставою перевірки можуть бути лише достовірні дані. Адже, можливо, саме в результаті перевірки з'ясовується достовірність даних, викладених у скарзі.

Ознайомлення з матеріалами кримінального провадження та окремими процесуальними документами є однією з основних але форм контролю за законністю й обґрунтованістю відсторонення від посади. Так, за результатами ознайомлення з матеріалами кримінального провадження загалом, або окремими процесуальними документами, керівник органу досудового розслідування може давати слідчому письмові вказівки, які, як зазначено у п. 3 ст. 39 КПК України, не можуть суперечити рішенням і вказівкам прокурора. Посилання на те, що вказівки керівника органу досудового слідства не можуть суперечити рішенням і вказівкам прокурора, означає, що відомчий процесуальний контроль на досудовому розслідуванні не може підміняти нагляд прокурора, тим паче, що нагляд здійснюється у формі процесуального керівництва.

Ураховавши теоретичні положення організації відомчого процесуального контролю, а також практичний досвід діяльності слідчих підрозділів законодавець у ст. 39 КПК України розширив повноваження керівника слідчого підрозділу, надавши йому можливість давати вказівки слідчому з будь-яких питань, що стосуються організації та проведення досудового розслідування. На нашу думку, ці положення закону, на відміну від положень, передбачених КПК України 1960 р., здебільшого відповідають принципу законності, повністю забезпечують потреби практики та створюють умови, за яких керівник органу досудового розслідування здатний більш ефективно організовувати роботу підпорядкованого підрозділу.

Залежно від характеру вчиненого злочину, особи підозрюваного, його професійної діяльності та процесуальної поведінки, вказівки керівника слідчого підрозділу можуть бути пов'язані і з необхідністю застосування щодо особи такого заходу процесуального примусу, як відсторонення від посади.

Закон встановлює вимоги, яким повинні відповідати процесуальні документи як за своїм змістом, так і за структурою (ст. 104, 108, 109, 110, 112, 277, 287, 291 КПК України й інші). Проте ці вимоги не стосуються вказівок

керівника слідчого підрозділу. У зв'язку з цим, виходячи з вимог ст. 39 КПК України та інших положень закону, які стосуються ролі й призначення процесуальних документів у кримінальному провадженні, доцільно сформулювати деякі пропозиції щодо форми і змісту вказівок керівника органу досудового розслідування.

Такі вказівки мають бути оформлені у вигляді окремого процесуального документа й обов'язково повинні додаватися до матеріалів відповідного кримінального провадження.

Правило про обов'язкове додавання вказівки керівника слідчого підрозділу (у тому числі і щодо підготовки клопотання про відсторонення особи від посади) до матеріалів кримінального провадження, на нашу думку, сприяє підвищенню відповідальності керівника за прийняті ним рішення, оскільки дає вищому керівникові слідчого апарату і прокурору змогу своєчасно звернути увагу на появу під час розслідування тих або інших проблем, з приводу яких надані відповідні вказівки начальника, взяти під контроль і простежити за правильністю вирішення цих проблем, а також проконтролювати організацію процесуального контролю, своєчасність, законність й обґрунтованість дій і рішень нижчого начальника слідчого відділу.

Письмова форма вказівок слідчому і додавання їх до матеріалів кримінального провадження дає можливість за необхідності відтворити механізм прийняття того чи іншого процесуального рішення під час досудового розслідування, встановити його ініціатора (або, навпаки, констатувати відсутність необхідної ініціативи з боку керівника або слідчого) і, зрештою, персоніфікувати відповідальність працівників слідчого підрозділу в разі порушення принципу законності в процесі розслідування.

Що стосується змісту письмових вказівок, то ми підтримуємо позицію авторів науково-практичного коментаря КПК України, на думку яких, вказівка керівника органу досудового розслідування повинна містити: назву посади, прізвище й ініціали слідчого, якому надається вказівка; назву кримінального провадження і його реєстраційний номер у Єдиному реєстрі досудових

розслідувань; перелік дій, які необхідно виконати, та/або рішень, які необхідно прийняти; посилання на мету виконання вказівок; за необхідності – викладення порядку і засобів виконання процесуальних дій; строк виконання вказівки [45, с. 138].

Не менш важливим питанням під час здійснення керівником слідчого підрозділу відомчого контролю є погодження (наприклад, у формі візування) ним окремих процесуальних рішень слідчих, з метою упередження можливих порушень кримінального процесуального законодавства.

На сьогодні це питання на неформальному рівні вже врегульовано в багатьох підрозділах, де за «сталю практикою» більшість важливих рішень слідчого погоджуються керівниками слідчих підрозділів. Як зазначає О. Ю. Татаров, саме в таких підрозділах якість і ефективність слідчої діяльності є набагато кращою порівняно з іншими, де під гаслом дотримання «самостійності» та «незалежності» слідчого в прийнятті ним рішень нерідко криється бездіяльність першого та безвідповідальність його керівника [68, с. 496].

З урахуванням викладеного та з метою підвищення якості досудового провадження вважаємо, що найбільш важливі рішення у кримінальному провадженні зокрема, письмове повідомлення про підозру, клопотання про застосування запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою, домашнього арешту, застави, обвинувальний акт повинен погоджувати керівник органу досудового розслідування. Це правило повинно стосуватися й клопотання слідчого про відсторонення від посади осіб, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», осіб, посади яких належать до 1–3 категорій посад і службових осіб правоохоронних органів.

Аналізуючи вищезазначені положення, можна дійти висновку, що керівник органу досудового розслідування наділений низкою повноважень щодо дотримання прав та інтересів підозрюваного за законністю й обґрунтованістю відсторонення від посади на досудовому слідстві, які можна згрупувати за певними ознаками:

1) ознайомлення з матеріалами досудового розслідування й окремими процесуальними документами;

2) вказівки щодо досудового провадження;

3) погодження керівником органу досудового розслідування окремих процесуальних рішень слідчого.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство не містить офіційного поняття судового контролю. Варто зазначити, що сам термін «судовий контроль» з'явився та набув поширення в науковому обігу після встановлення судової процедури обмеження конституційних прав і свобод людини в досудовому провадженні.

Так, М. Г. Шавкун вважає, що судовий контроль за досудовим розслідуванням – це система процесуальних дій і рішень суду, що направлені на перевірку кримінально-процесуальної діяльності органів досудового розслідування, виявлення, аналіз та усунення порушень кримінально-процесуального закону [69, с. 7].

А. Р. Туманянц визначає судовий контроль (контрольну функцію суду в кримінальному судочинстві) як захист прав громадян шляхом контролю та перевірки застосування заходів примусу, пов'язаних з обмеженням цих прав. Вона також виділяє ознаки, які характеризують контрольну функцію суду: 1) під час цієї діяльності не вирішується питання про винуватість або невинуватість особи, яка притягується до кримінальної відповідальності; 2) основним предметом цієї діяльності є перевірка правомірності застосування до осіб заходів процесуального примусу, які обмежують конституційні права особи; 3) суд здійснює перевірку рішень органів досудового розслідування, пов'язаних із закінченням провадження в справі загалом на досудових стадіях процесу [70, с. 19–20].

Отже, наявність елементів контрольного процесу на всіх етапах кримінально-процесуальної діяльності дає змогу розглядати судовий контроль як універсальний спосіб реалізації судом функції захисту прав і свобод особи й особливий спосіб здійснення правосуддя. На нашу думку, судовий контроль на

досудових стадіях кримінального процесу – це особливий, самостійний вид судової діяльності, спрямований на забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи, а також їх захист і відновлення в разі порушення слідчим або прокурором, яка має два види: 1) надання судом дозволу на тимчасове обмеження конституційних прав і свобод особи під час досудового провадження (попередній судовий контроль); 2) розгляд судом скарг на деякі процесуальні дії та рішення слідчого, прокурора, слідчого судді (подальший судовий контроль).

Як уже зазначалось у попередніх розділах роботи, відсторонення від посади пов'язане із застосуванням примусових заходів, спрямованих на забезпечення кримінального провадження, які певною мірою обмежують гарантовані Конституцією права особи. Як наслідок, відповідно до нового КПК України, рішення про його застосування під час досудового розслідування приймає виключно слідчий суддя, а під час судового провадження – суд.

Рішення слідчого судді (суду) у цьому разі є гарантією забезпечення зазначених прав, реалізацією повноважень щодо здійснення в порядку, передбаченому КПК України, попереднього судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Ураховавши недоліки процедури оскарження, що була передбачена КПК України 1960 р., законодавець у ст. 24 нового КПК України гарантує кожному право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого, у тому числі й рішення слідчого судді про відсторонення від посади або відмову в ньому під час досудового провадження в порядку, передбаченому ст. 309–310 КПК України. Право особи на оскарження ухвал слідчого судді в ході досудового провадження відповідає визнанням європейським стандартам і спрямоване, насамперед, на реалізацію гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод права на справедливий суд [71].

Таке ж право передбачено й ст. 55 Конституції України, відповідно до якої, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Конституційний Суд України у правовій позиції, сформульованій у рішенні від 25 листопада 1997 року в справі громадянина Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи, вказав, що ч. 2 ст. 55 Конституції України необхідно розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або зачіпають права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді [72].

Право на оскарження процесуальних рішень (ухвал) слідчого судді є однією з найважливіших гарантій захисту особою своїх прав і свобод від їх порушення як із боку органів, що здійснюють кримінальне провадження, так і з боку інших осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Свобода оскарження рішень слідчого судді, з одного боку, дає змогу учасникам кримінального провадження повною мірою реалізувати свої процесуальні права й забезпечити захист власних інтересів, а з іншого, – сприяє виявленню й усуненню порушень і помилок, допущених під час здійснення кримінального провадження.

Рішення, прийняте судом апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді, є остаточним і оскарженню в касаційному порядку не підлягає.

Отже, новий кримінальний процесуальний закон передбачає два види судового контролю за прийняттям рішення про відсторонення від посади у досудовому провадженні: 1) розгляд і вирішення питання про застосування відсторонення від посади віднесено до виключної компетенції слідчого судді (попередній судовий контроль); 2) апеляційна перевірка ухвали слідчого судді про відсторонення від посади або відмову в цьому (подальший судовий контроль).

3.2. Прокурорський нагляд за відстороненням від посади

Прокуратура України становить єдину систему, створену на засадах спільності завдань, функцій, принципів її організації, діяльності та повноважень щодо виявлення правопорушень і засобів реагування на них. Водночас прокуратура не належить до жодної з існуючих гілок державної влади. Основне її призначення полягає в тому, що вона покликана виявляти будь-які порушення законів і вживати заходів щодо їх усунення, в чий би компетенції вони не були (органів виконавчої, судової, і певною мірою, законодавчої влади). Саме прокуратура сприяє взаємодії органів влади у сфері забезпечення режиму законності та боротьби зі злочинністю, їх узгодженому функціонуванню як єдиної державної влади, зацікавленої в дотриманні законів [73, с. 24–25].

Визначені завдання зумовлюють особливе становище прокуратури в системі «стримань і противаг», що реалізуються в процесі взаємодії всіх гілок влади й виконують позитивну роль у суспільстві. Зокрема, прокуратура є єдиним державним органом, для якого нагляд за виконанням законів становить основний зміст діяльності.

Розглядаючи проблему ролі прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів особи, щодо якої застосовують заходи кримінально-процесуального примусу, перш за все, необхідно зауважити, що, відповідно до ст. 4 Закону України «Про прокуратуру» [52], одним із завдань прокурорського нагляду за додержанням законів є захист від неправомірних посягань, закріплених і гарантованих Конституцією України, іншими законами України та міжнародними правовими актами, забезпечення соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина. Це напряму стосується й особи, щодо якої вирішується питання про відсторонення від посади.

Згідно зі ст. 121 Конституції України, на прокурора як суб'єкта кримінального процесу покладено такі функції:

- підтримання державного обвинувачення в суді;
- представництво інтересів громадян або держави в суді у випадках,

визначених законом;

– нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

– нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням свободи громадян [51].

Крім цього, відповідно до п. 9 «Перехідних положень» Конституції України, прокуратура продовжує виконувати функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів і функцію досудового слідства до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів.

Із перелічених функцій, покладених на прокурора, у нашій роботі значної уваги набуває нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство.

Відповідно до наказу Генеральної прокуратури України «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 19 грудня 2012 року № 4 гн, основними критеріями оцінки ефективності здійснення прокурором своїх повноважень у кримінальному провадженні є:

– своєчасне вжиття заходів щодо захисту особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, поновлення порушених прав та інтересів, притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності, забезпечення повного відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди;

– виявлення причин учинення кримінальних правопорушень і умов, що сприяли цьому, вжиття заходів щодо їх усунення;

– додержання законності під час реєстрації, вирішення заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, або ті, що готуються, забезпечення достовірності обліку показників щодо стану злочинності та досудового розслідування;

– забезпечення додержання вимог закону щодо швидкого, усебічного, повного, неупередженого розслідування, і судового розгляду кримінального правопорушення, своєчасне скасування незаконних рішень у кримінальних провадженнях;

– обсяг, складність, категорію кримінального провадження, реальний внесок у дослідження його обставин, активність і професійну майстерність під час доведення перед судом обвинувачення, об'єктивність і повнота вжитих заходів щодо прийняття судом законного рішення, реагування на незаконні рішення, якість поданих апеляційних, касаційних скарг, заяв про перегляд судових рішень Верховним Судом України та за нововиявленими обставинами [74].

Саме під час провадження досудового розслідування (дізнання та досудового слідства) кримінальне процесуальне законодавство дає змогу, за наявності передбачених законом підстав і з додержанням визначеного порядку, проводити слідчі (розшукові) дії, застосовувати заходи кримінально-процесуального примусу (заходи забезпечення кримінального провадження), які можуть обмежувати конституційні права й свободи учасників кримінального процесу.

У кримінальному провадженні взагалі, й на стадії досудового розслідування зокрема, прокурор здійснює повноваження прокурора щодо нагляду за додержанням законів органами досудового розслідування від його початку до завершення. Його наглядова діяльність спрямована на вирішення основного завдання – жодна особа не має піддаватися незаконному і необґрунтованому притягненню до кримінальної відповідальності, процесуальному примусу чи іншому обмеженню в правах.

Частиною 2 ст. 36 КПК України визначено владно-розпорядчі повноваження прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Реалізуючи ці повноваження, прокурор має можливість безпосередньо втручатись у процесуальну діяльність органів досудового розслідування для того, щоб не було випадків необґрунтованого

прийняття рішень у кримінальному провадженні, суворо дотримувалися строки та встановлений законом порядок досудового розслідування, не обмежувалися права учасників процесу й інших громадян.

До повноважень прокурора, що спрямовані на попередження порушень законності під час провадження досудового слідства, належать:

1) погодження або відмова в погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення певних процесуальних дій (слідчих (розшукових) дій, негласних (слідчих) розшукових дій, заходів забезпечення кримінального провадження);

2) погодження або відмова в погодженні певних дій чи рішень слідчого (письмове повідомлення про підозру, постанова про зупинення досудового розслідування, передання кримінального провадження компетентному органу іншої держави, запит про міжнародну правову допомогу в кримінальному провадженні);

3) затвердження або відмова в затвердженні рішень слідчого (обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру);

4) продовження (або відмова в цьому) строків дізнання та досудового слідства.

Стосовно предмета нашого дослідження, то, як уже зазначалося в попередніх розділах роботи, слідчий не має повноваження на самостійне вирішення питання про відсторонення особи від посади. Згідно з ч. 1 ст. 155 КПК України, цей захід застосовується на підставі ухвали слідчого судді. Водночас, установивши, що такий захід процесуального примусу здійснюється за судовим рішенням, закон не усунув прокурора від нагляду за його законністю й обґрунтованістю. Ці повноваження прокурор реалізовує погоджуючи клопотання слідчого, а також беручи участь у судовій процедурі отримання дозволу на відсторонення від посади, а після того, як він отриманий, – здійснюючи нагляд за безпосереднім виконанням цього заходу.

Так, перевіряючи законність і обґрунтованість клопотання слідчого, прокурор погоджує його і направляє до суду або відмовляє в його погодженні, в

чому власне і полягає наглядова функція. Відмова в погодженні клопотання означає, що прокурор не вбачає наявність фактичних підстав для постановки перед слідчим суддею питання про обмеження конституційного права особи на працю. Повертаючи слідчому клопотання без погодження, прокурор має право дати йому вказівки щодо збирання додаткових матеріалів щодо обґрунтування відомостей, викладених у клопотанні.

У такому разі слідчий може виконати вказівку прокурора, зібрати додаткові матеріали і знову звернутися до нього з відповідним клопотанням або ж звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє в його погодженні.

Уважаємо, що відмову в погодженні клопотання слідчого про застосування будь-якого заходу забезпечення кримінального провадження, у тому числі й відсторонення від посади, слід оформлювати постановою з викладенням мотивів прийняття такого рішення, так як це передбачено для випадків відмови в задоволенні клопотань слідчого про проведення негласних слідчих (розшукових) дій [74].

Отримавши таку постанову, слідчий буде мати можливість ознайомитися з правовою позицією прокурора, його аргументами, що лежать в основі прийняття рішення про відмову в погодженні клопотання, визначитися з доцільністю звернення до керівника органу досудового розслідування для ініціювання питання про погодження цього клопотання прокурором вищого рівня. З огляду на це, пропонуємо доповнити п. 10 ст. 36 КПК України після слів «цим Кодексом» словами «про що виносити постанову з викладенням мотивів такого рішення».

У судовому засіданні під час вирішення клопотання слідчого активна роль прокурора як представника сторони обвинувачення сприяє прийняттю слідчим суддею правильного рішення, а за відмови в наданні дозволу на відсторонення від посади – оскарженню цієї відмови в апеляційному порядку.

До повноважень прокурора, які спрямовані на виявлення порушення закону в роботі органів досудового розслідування, належать:

1. Повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування.

Реалізуючи це повноваження, прокурор може витребувати від органів досудового розслідування для перевірки матеріали як усього кримінального провадження, так і окремі його документи. Наприклад, ті, в яких викладено відомості про вчинені кримінальні правопорушення та осіб, які їх учинили, обставини, що дають підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений, перебуваючи на посаді, знищить чи підробить речі й документи, які мають суттєве значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливатиме на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджатиме кримінальному провадженню іншим чином.

Прокурор може це здійснити як шляхом особистого вивчення цих матеріалів, так і шляхом заслуховування доповіді слідчого або керівника органу досудового розслідування. Крім цього, відповідно до п. 8.5, 36 наказу Генерального прокурора України «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 19 грудня 2012 р. № 4 гн, з метою забезпечення систематичного нагляду за досудовим слідством у прокуратурі ведеться наглядове провадження, що передбачає наявність копій усіх основних процесуальних рішень слідчого, зокрема, матеріалів, що стосуються заходів забезпечення кримінального провадження [74, с. 6, 14–15].

2. Призначення ревізій і перевірок, у тому числі проведення не рідше одного разу на місяць перевірок виконання вимог закону під час приймання, реєстрації, розгляду та вирішення в органах досудового розслідування заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, а також своєчасного внесення щодо них відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [74, с. 2].

3. Участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, а за необхідності – проведення їх особисто.

Так, кримінальний процесуальний закон дає змогу прокуророві особисто звернутися до слідчого судді (під час досудового розслідування) або суду (під час судового провадження) із клопотанням про відсторонення від посади (ч. 1 ст. 155 КПК України), а також із клопотанням про продовження строку відсторонення від посади (ч. 1 ст. 158 КПК України). У такому разі прокурор буде особисто представляти інтереси сторони обвинувачення, доводити перед слідчим суддею або судом наявність достатніх підстав уважати, що застосування такого заходу є необхідним для припинення кримінального правопорушення, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного (обвинуваченого), який, перебуваючи на посаді, може знищити чи підробити речі, які мають значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином.

Заслуговує на увагу таке повноваження прокурора, як розгляд і вирішення скарг учасників кримінального провадження на рішення та дії працівників органів досудового розслідування, яке передбачено п. 11 наказу Генерального прокурора України «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 19 листопада 2012 року № 4 гн, а також повноваження прокурора вищого рівня розглядати та вирішувати скарги слідчого на дії чи бездіяльність прокурора, який є процесуальним керівником досудового розслідування (ст. 311–313 КПК України).

Досліджуючи вищезазначений наказ Генерального прокурора України, відразу привертає увагу невідповідність його положень нормам КПК України щодо можливості розгляду та вирішення прокурором скарг учасників кримінального провадження на рішення та дії працівників органів досудового розслідування. Так, згідно з правилами, передбаченими главою 26 КПК України «Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування», розгляд і вирішення таких скарг є винятково повноваженнями слідчого судді. У КПК України наведено лише один випадок, коли прокурор може розглянути скаргу на дії слідчого. Це випадок передбачений ч. 5 ст. 284 КПК України, де

йдеться про оскарження прокурором постанови слідчого про закриття кримінального провадження. Згідно з цією нормою, така постанова слідчого може бути скасована прокурором за скаргою заявника або потерпілого, якщо вона подана протягом десяти днів із моменту отримання заявником, потерпілим копії цієї постанови.

Така ситуація пояснюється тим, що КПК України 1960 р. (ст. 234), а відповідно й наказ Генерального прокурора України «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство» від 19 вересня 2005 року № 4, які на сьогодні втратили чинність, передбачали можливість оскарження дій слідчого до прокурора, і скоріше за все, під час заміни та впорядкування відомчої нормативної бази Генеральної прокуратури відповідно до вимог КПК України, це положення було автоматично перенесено до нового галузевого наказу, без урахування нової правової конструкції інституту оскарження в досудовому провадженні.

Що ж стосується розгляду та вирішення прокурором вищого рівня скарг на рішення, дії чи бездіяльність прокурора – процесуального керівника, то згідно зі ст. 311 КПК України, їх ініціатором під час досудового розслідування може виступати лише слідчий, який його проводить, або його керівник, у разі здійснення такого розслідування ним особисто. Таке право слідчого є додатковою гарантією забезпечення його процесуальної самостійності, а також законності й ефективності досудового розслідування в кримінальному провадженні.

Закон наділяє слідчого правом оскаржувати будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, прийняті або вчинені у відповідному досудовому провадженні, за винятком випадків, коли в законі вказана заборона на оскарження певного рішення або дії прокурора. Наприклад, рішення прокурора про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування не може бути оскаржене (ч. 6 ст. 217 КПК України).

На нашу думку, таке право слідчий не може використати за відмови прокурора погодити його клопотання до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (у тому числі про відсторонення від

посади), проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій. Для такого випадку ч. 3 ст. 40 КПК України передбачено інший порядок дій. Слідчий повинен звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності може ініціювати розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє в його погодженні.

Постає питання: за яких обставин, пов'язаних із застосуванням такого заходу процесуального примусу, як відсторонення від посади, слідчий може реалізувати своє право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності прокурора – процесуального керівника прокурору вищого рівня?

Так, відповідно до ч. 1 ст. 158 КПК України, винятково прокурор має право звернутися із клопотаннями про продовження строку відсторонення від посади та про його скасування, що розглядаються в порядку, передбаченому ст. 156 КПК України. Проаналізувавши зміст такої норми, а також положення глави 14 цього Кодексу, можна зробити висновок, що це – випадки, пов'язані з невнесенням прокурором: 1) клопотання про продовження строку відсторонення від посади за наявності обставин, за яких продовжують існувати підстави для його застосування та закінчується двомісячний строк, на який цей захід було застосовано; 2) клопотання про скасування відсторонення від посади за наявності обставин, що вказують на недоцільність його подальшого застосування.

Отже, під час застосування відсторонення від посади слідчий, який здійснює досудове розслідування, має можливість оскаржити прокуророві вищого рівня лише бездіяльність прокурора – процесуального керівника, що проявляється у формі ігнорування звернення з клопотанням до слідчого судді про продовження строку або скасування цього заходу кримінально-процесуального примусу.

Скарга повинна подаватися безпосередньо прокуророві вищого рівня в письмовій формі не пізніше трьох днів із моменту виявлення факту бездіяльності прокурора. Прокуратурою вищого рівня щодо прокуратури району в місті є міська прокуратура, щодо міських (окрім міст Києва та Севастополя), районних,

міжрайонних – прокуратура області, щодо обласних – Генеральна прокуратура України.

У скарзі необхідно зазначати: назву прокуратури, до якої вона подається; прізвище, ім'я, по батькові та займану посаду автора скарги і прокурора, бездіяльність якого оскаржується; найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; зміст поведінки прокурора, що виражалася у формі бездіяльності; доводи слідчого щодо незгоди з бездіяльністю прокурора; дату складення скарги.

Відповідно до ст. 313 КПК України, службова особа органу прокуратури вищого рівня, до якої надійшла скарга на бездіяльність прокурора, зобов'язана розглянути цю скаргу протягом трьох днів із моменту її надходження і надіслати своє рішення слідчому та прокуророві, бездіяльність якого оскаржувалася.

За наслідками розгляду скарги прокурор вищого рівня може прийняти рішення про визнання законною бездіяльність прокурора або зобов'язати його вчинити цю дію. У разі визнання незаконною бездіяльність прокурора службова особа органу прокуратури вищого рівня має право замінити одного прокурора на іншого з числа службових осіб органів прокуратури того самого рівня в досудовому провадженні, де була допущена така бездіяльність.

Рішення службової особи органу прокуратури вищого рівня є остаточним і не підлягає оскарженню до суду, інших органів державної влади, їх посадових чи службових осіб. Вказівка на остаточність рішення службової особи органу прокуратури вищого рівня виключає як можливість повторного оскарження тієї ж самої бездіяльності прокурора, так і можливість оскарження прийнятого службовою особою органу прокуратури вищого рівня за наслідками розгляду скарги рішення.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що прокурорський нагляд за застосуванням такого заходу процесуального примусу, як відсторонення обвинуваченого від посади, відіграє особливу роль у системі функцій прокуратури України. Це зумовлено тим, що такий нагляд здійснюється на досудових стадіях кримінального процесу. Саме на цих стадіях кримінального

процесу можливе суттєве обмеження конституційних прав і свобод громадян. Правомірність такого обмеження може бути забезпечено лише завдяки цілій низці гарантій, серед яких важливе місце займає прокурорський нагляд за додержанням законів органами, що проводять дізнання та досудове слідство.

Висновки до розділу 3

Дослідження теоретико-правових положень процесуального контролю за відстороненням обвинуваченого від посади дало змогу дійти таких висновків.

1. Керівник органу досудового розслідування наділений низкою повноважень щодо дотримання прав та інтересів підозрюваного за законністю й обґрунтованістю відсторонення від посади на досудовому слідстві, які можна згрупувати за певними ознаками: 1) ознайомлення з матеріалами досудового розслідування та окремими процесуальними документами; 2) вказівки щодо досудового провадження; 3) погодження керівником органу досудового розслідування окремих процесуальних рішень слідчого.

2. Вивчаючи клопотання слідчого про відсторонення підозрюваного від посади, керівник органу досудового розслідування повинен перевірити відповідність викладених у ньому відомостей вимогам ч. 2 ст. 155 КПК України та їх повноту, а саме: 1) чи містить клопотання відомості про обставини вчиненого злочину та інформацію про їх занесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 2) чи правильно визначено правову кваліфікацію злочину, у вчиненні якого підозрюється особа; 3) чи наявні в клопотанні дані про особу підозрюваного та місце його роботи (посаду); 4) чи наведено обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину та вважати, що перебування на посаді підозрюваного сприяло вчиненню злочину; 5) чи визначено обґрунтованість підстав застосування відсторонення від посади; 6) чи наведено докази, які планується дослідити під час розгляду клопотання.

Вивчаючи повноту викладених у клопотанні відомостей, керівник органу досудового розслідування повинен ознайомитися і з матеріалами, якими слідчий обґрунтовує доводи в клопотанні.

3. Вивчення матеріалів досудового розслідування в порядку відомчого процесуального контролю керівниками органів досудового розслідування районного, міського, обласного та загальнодержавного рівнів та їх заступників, які діють у межах повноважень, визначених КПК України, повинно здійснюватися в строк не більше п'яти днів із моменту реєстрації кримінального провадження в канцелярії ГСУ, слідчих управлінь (відділів) ГУМВС, УМВС. У разі складності та значного обсягу кримінального провадження зазначений термін може бути продовжено до п'ятнадцяти днів тим керівником, який його витребував.

4. Ураховавши теоретичні положення організації відомчого процесуального контролю, а також практичний досвід діяльності слідчих підрозділів, законодавець у ст. 39 КПК України розширив повноваження керівника слідчого підрозділу, надавши йому можливість давати вказівки слідчому з будь-яких питань, що стосуються організації та проведення досудового розслідування. Уважаємо, що ці положення закону, на відміну від положень, передбачених КПК України 1960 р., більшою мірою відповідають принципу законності, повністю забезпечують потреби практики та створюють умови, за яких керівник органу досудового розслідування здатний більш ефективно організувати роботу підпорядкованого підрозділу.

5. На нашу думку, що найбільш важливі рішення в кримінальному провадженні, зокрема, письмове повідомлення про підозру, клопотання про застосування запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою, домашнього арешту, застави, обвинувальний акт повинен погоджувати керівник органу досудового розслідування. Це правило має стосуватися й клопотання слідчого про відсторонення від посади осіб, які призначаються на посади Президентом України, суддів, а також осіб, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», осіб, посади яких

належать до 1–3 категорій посад і службових осіб правоохоронних органів.

6. Судовий контроль на досудових стадіях кримінального процесу – це особливий, самостійний вид судової діяльності, спрямований на забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи, а також їх захист і відновлення в разі порушення слідчим або прокурором, який має два види: 1) надання судом дозволу на тимчасове обмеження конституційних прав і свобод особи під час досудового провадження (попередній судовий контроль); 2) розгляд судом скарг на деякі процесуальні дії та рішення слідчого, прокурора, слідчого судді (подальший судовий контроль).

7. Новий кримінальний процесуальний закон передбачає два види судового контролю за прийняттям рішення про відсторонення від посади в досудовому провадженні: 1) розгляд і вирішення питання про застосування відсторонення від посади, віднесене до виключної компетенції слідчого судді (попередній судовий контроль); 2) апеляційна перевірка ухвали слідчого судді про відсторонення від посади або відмову в ньому (подальший судовий контроль).

8. Запровадивши судову процедуру відсторонення особи від посади, законодавець не усунув прокурора від нагляду за законністю і обґрунтованістю застосування цього заходу процесуального примусу. Ці повноваження прокурор реалізовує погоджуючи клопотання слідчого, а також беручи участь у судовій процедурі отримання дозволу на відсторонення від посади, а після того, як він отриманий, – здійснюючи нагляд за безпосереднім виконанням цього заходу.

9. Форми прокурорського нагляду за додержанням і однаковим застосуванням законів під час досудового розслідування можна класифікувати за трьома умовними групами: 1) форми попередження порушень закону; 2) форми виявлення порушень закону; 3) форми усунення порушень закону.

10. Відмову в погодженні клопотання слідчого про застосування будь-якого заходу забезпечення кримінального провадження, у тому числі й відсторонення від посади, слід оформлювати постановою з викладенням мотивів прийняття такого рішення, так як це передбачено для випадків відмови в задоволенні клопотань слідчого про проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

11. При відмові прокурора погодити клопотання слідчого про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (в тому числі про відсторонення від посади), проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій слідчий не може використати своє право на оскарження бездіяльності прокурора. Для такого випадку ч. 3 ст. 40 КПК України передбачений інший порядок дій. Слідчий повинен звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності може ініціювати розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє в його погодженні.

12. Під час застосування відсторонення від посади слідчий, який здійснює досудове розслідування, має можливість оскаржити прокурору вищого рівня лише бездіяльність прокурора – процесуального керівника, що проявляється у формі незвернення з клопотанням до слідчого судді про продовження строку або скасування цього заходу кримінально-процесуального примусу.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі викладено основні положення роботи, які відображають результати проведеного дослідження, характеризуються науковою новизною, мають теоретичне та практичне значення для науки кримінального процесу й правозастосовної практики щодо відсторонення підозрюваного (обвинуваченого) від посади. Зокрема:

1. Заходи кримінально-процесуального примусу – це передбачена кримінальним процесуальним законом система засобів примусово-забезпечувального характеру, що застосовують слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд у передбаченому законом порядку до окремих учасників кримінального провадження та інших осіб з метою попередження й припинення їх можливих і дійсних неправомірних дій, виявлення і закріплення доказів, належного виконання вироку, а також заходи кримінально-процесуальної відповідальності за вчинення кримінально-процесуального правопорушення. Запропоновано класифікацію заходів кримінально-процесуального примусу за різними критеріями (метою, підставами, суб'єктами застосування, ступенем суворості та характером прояву примусу).

2. Під відстороненням від посади слід розуміти захід кримінально-процесуального примусу, що застосовується в передбаченому законом порядку та полягає в тимчасовій забороні підозрюваному (обвинуваченому) виконувати посадові повноваження, роботу, яку він виконував, або займатися діяльністю, якою він займався. Обмеження, що передбачені цим заходом, застосовуються з метою забезпечення належного порядку кримінального провадження, відшкодування завданої злочином шкоди, а також перешкоджання продовженню злочинної діяльності, пов'язаної з трудовою діяльністю особи.

3. Слід розрізняти підстави та умови відсторонення підозрюваного, обвинуваченого від посади. Так, необхідними умовами застосування відсторонення від посади (але не підставами для цього) будуть такі обставини:

наявність розпочатого кримінального провадження (внесення відомостей до ЄРДР); наявність факту вчиненого злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину; вчинення злочину – незалежно від його тяжкості – службовою особою правоохоронного органу; визнання особи у кримінальному провадженні підозрюваним або обвинуваченим. Підставами для застосування відсторонення від посади, можуть бути визнані тільки наявність будь-яких даних, що містяться в доказах і вказують на те, що підозрюваний або обвинувачений, залишаючись на посаді, може перешкоджати кримінальному провадженню, відшкодуванню завданої злочинном шкоди або продовжувати займатися злочинною діяльністю, пов'язаною з трудовою діяльністю особи.

4. Кримінальний процесуальний закон повинен мінімізувати випадки невиконання або формального виконання рішення слідчого судді (суду) про відсторонення підозрюваного (обвинуваченого) від посади. Вважаємо, що в разі вирішення питання про відсторонення від посади керівника підприємства, установи, організації слід забезпечити явку до суду представника вищого органу. Це надасть можливість безпосередньо вручити йому ухвалу слідчого судді (суду) про відсторонення підозрюваного, обвинуваченого від посади, а також знати про накладені на відстороненого від посади обмеження. У такому разі обов'язок виконання ухвали слідчого судді (суду) слід покладати на адміністрацію установи, у якій працює підозрюваний (обвинувачений), а якщо відсторонений від посади є керівником підприємства, установи чи організації – адміністрацію вищого органу.

5. У законодавстві слід передбачити положення, відповідно до якого особа, відсторонена від посади, буде мати право на щомісячну грошову допомогу в розмірі однієї мінімальної заробітної плати, що буде виплачуватися за рахунок державного бюджету й належати до процесуальних витрат.

6. При аналізі норми (ч. 3 ст. 154 КПК України), що визначає порядок та умови відсторонення від посади суддів та осіб, яких призначає на посади Президент України, звертають на себе увагу дві обставини: введення, по суті, нових учасників кримінального провадження – Президента України і Вищої

кваліфікаційної комісії суддів України, а також відсутність судової процедури вирішення цього питання. На наш погляд, виключення суду із суб'єктів ухвалення рішення про відсторонення від посади цієї категорії осіб є не виправданим. Президент України, при всій важливості його посади як глави держави, не може замінити судову владу. Це стосується і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яка за своїм призначенням повинна здійснювати кваліфікаційну атестацію і дисциплінарне провадження. У зв'язку з цим, запропоновано надати повноваження з прийняття остаточного рішення про відсторонення від посади осіб, яких призначає на посади Президент України, та суддів, Верховному Суду України на підставі подання Генерального прокурора України, погодженого Президентом України або Вищою кваліфікаційною комісією суддів України відповідно.

7. Новий кримінальний процесуальний закон передбачає два види судового контролю за прийняттям рішення про відсторонення від посади в досудовому провадженні: 1) віднесення до виключної компетенції слідчого судді розгляду та вирішення питання про застосування відсторонення від посади (попередній судовий контроль); 2) апеляційна перевірка ухвали слідчого судді про відсторонення від посади або відмову в ньому (подальший судовий контроль). Запровадивши судову процедуру відсторонення особи від посади, законодавець не усунув прокурора від нагляду за законністю й обґрунтованістю застосування цього заходу процесуального примусу. Ці повноваження прокурор реалізує, погоджуючи клопотання слідчого, а також беручи участь у судовій процедурі отримання дозволу на відсторонення від посади, а після його отримання, здійснюючи нагляд за безпосереднім виконанням цього заходу.

8. Сформульовано пропозиції щодо внесення змін та доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства, що стосуються загальних положень нормативного урегулювання заходів кримінально-процесуального примусу, підстав відсторонення від посади, змісту клопотання про застосування цього заходу, порядку оформлення відмови прокурора в погодженні клопотання слідчого про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а

також порядку застосування, продовження строку, скасування відсторонення від посади, застосування цього заходу щодо осіб, яких призначає на посади Президент України, та суддів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Сочинения : в 2 т. – М. : Мысль, 1991. – . – Т. 2. – 1991. – 545 с.
2. Загальна декларація прав людини : прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 груд. 1948 р. / М-во юстиції України. – К. : Логос, 1998. – 8 с.
3. Дубинский А. Я. Эффективность применения мер уголовно-процессуального принуждения органами предварительного расследования в системе МВД СССР : [учеб. пособие] / Дубинский А. Я., Батюк В. Н., Галаган А. И. – К. : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1985. – 107 с.
4. Білоусов О. І. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі України : [моногр.] / О. І. Білоусов, С. М. Смоков. – О. : ОЮІ НУВС, 2009. – 112 с.
5. Лейст О. Э. Проблемы принуждения по советскому праву / О. Э. Лейст // Вестник МГУ. – 1976. – Серия 11. – № 4. – С. 17–19.
6. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность / Рабинович П. М. – Львов : Высш. шк., 1985. – 167 с.
7. Лившиц Ю. Д. Меры процессуального принуждения в советском уголовном процессе : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-разыскная деятельность» / Ю. Д. Лившиц. – М., 1958. – 21 с.
8. Галкин Б. А. Советский уголовно-процессуальный закон / Галкин Б. А. – М. : Госюриздат, 1962. – 255 с.
9. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс : [учеб. для юрид. ин-тов] / Чельцов М. А. – М. : Госюриздат, 1962. – 503 с.
10. Уголовный процесс : [учеб.] / под ред. С. А. Колосовича, Е. А. Зайцевой. – [2-е изд., перераб. и дополн.]. – М. : ИМЦ ГУК МВД России, 2003. – 342 с.

11. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальное принуждение / Коврига З. Ф. – Воронеж : Изд-во Воронеж., ун-та, 1975. – 175 с.
12. Корнуков В. М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве / Корнуков В. М. – Саратов : Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1978. – 136 с.
13. Уголовный процесс России / под ред. В. Т. Томина. – М. : Юрайт, 2003. – 533 с.
14. Рожнова В. В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. В. Рожнова. – К., 2003. – 17 с.
15. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США : [навч. посіб.] / Молдован А. В. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 349 с.
16. Грошевий Ю. І. Досудове розслідування кримінальних справ : [навч.-практ. посіб.] / Грошевий Ю. І., Вапнярчук В. В., Капліна О. В., Шило О. Г. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2009. – 328 с.
17. Алексеев С. С. Проблемы теории права. Курс лекций : в 2 ч. / Алексеев С. С. – Свердловск : Свердл. юрид. ин-т. – 1972. – Т. 1. – 1972. – 396 с.
18. Элькин П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / Элькин П. С. – Л. : ЛГУ, 1976. – 143 с.
19. Шадрин В. С. Процессуальное принуждение и убеждение при производстве следственных действий / В. С. Шадрин // Уголовно-процессуальное принуждение и ответственность, их место в решении задач предварительного расследования. – Волгоград, 1987. – С. 13–14.
20. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / Алексеев С. С. – М. : Юрид. лит., 1966. – 187 с.
21. Еникеев З. Д. Меры процессуального принуждения в системе средств обвинения и защиты по уголовным делам : [учеб. пособие]. – Уфа : Изд-во БашГУ, 1978. – 72 с.
22. Кальницкий В. В. Следственные действия / Кальницкий В. В. – Омск :

Ом. акад. МВД России, 2003. – 72 с.

23. Кутуев Э. К. Уголовно-процессуальное принуждение в досудебных стадиях : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-разыскная деятельность» / Э. К. Кутуев. – СПб., 2005. – 40 с.

24. Международные акты о правах человека : [сб. док.] / сост. В. А. Карташкин, Е. А. Лукашева. – М. : Норма; Инфра-М, 1998. – 784 с.

25. Зинатуллин З. З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность (вопросы теории и практики) / Зинатуллин З. З. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1981. – 136 с.

26. Капинус Н. И. Меры пресечения в Российском процессе / Н. И. Капинус // Следователь. – 2001. – № 8. – С. 21–40.

27. Назаров В. В. Кримінальний процес України : [навч. посіб.] / В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко. – [2-ге вид., допов. та переробл.] – К. : Атіка, 2007. – 584 с.

28. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : прийнятий 16 груд. 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

29. Кодекс законів про працю України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50.

30. Про охорону праці : Закон України від 14 жовт. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49. – Ст. 668.

31. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лют. 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

32. Про порядок внесення подання про відсторонення осіб від роботи або іншої діяльності [Електронний ресурс] : Інструкція, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я від 14 квіт. 1995 р. № 66. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0270-95>.

33. Про затвердження Статуту про дисципліну працівників спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовт. 2000 р. № 1540 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 42. – Ст. 1781.

34. Кодекс торговельного мореплавства України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 47. – Ст. 349.

35. Про дорожній рух : Закон України від 30 черв. 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 31. – Ст. 338.

36. Про державну службу : Закон України від 17 листоп. 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 26. – Ст. 273.

37. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : Закон України від 22 лют. 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 29. – Ст. 245.

38. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України / [за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. – 3-тє вид., переробл. та допов. – К. : Атіка, 2003. – 1056 с.

39. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1426 с.

40. Хитра А. Я. Заходи кримінально-процесуального примусу : [навч.-практ. посіб.] / Хитра А. Я. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – 96 с.

41. Уголовно-процесуальное право Российской Федерации : [учеб.] / отв. ред. П. А. Лупинская. – М. : Юрист, 2003. – 797 с.

42. Исеев Д. Р. Система мер принуждения и порядок их применения в уголовном процессе России : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-разыскная деятельность» / Д. Р. Исеев. – Уфа, 2009. – 28 с.

43. Юридична енциклопедія : у 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1 : А–Г. – 1998. – 672 с.

44. Васильев В. Л. Юридическая психология / Васильев В. Л. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1974. – 96 с.

45. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [Бандурка О. М. , Блажівський Є. М. , Бурдоль Є. П. та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – . – Т. 1. – 2012. – 768 с.

46. Рыжаков А. П. Комментарий к уголовно-процессуальному Кодексу Российской Федерации / Рыжаков А. П. – 2-е изд., изм. и дополн. – М. : НОРМА, 2002. – 1024 с.

47. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. / [Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І. та ін.] ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. – Х. : Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.

48. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

49. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квіт. 2002 р. № 5 // Постанови Пленуму Верховного Суду України 1972–2002 рр. / за заг. ред. В. Т. Маляренка. – Офіц. вид. – К. : А.С.К., 2003. – С. 364–371.

50. Бантышев А. Ф. Должностные преступления (вопросы квалификации) / Бантышев А. Ф. – К. : Акад. СБУ, 1996. – 46 с.

51. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 – Ст. 141.

52. Про прокуратуру : Закон України від 5 листоп. 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.

53. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

54. Податковий кодекс України: Закон України від 2 груд. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–17. – Ст. 112.

55. Про судоустрій і статус суддів України : Закон України від 7 лип. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41 ; № 41–42 ; № 43 ; № 44–45. – Ст. 529.

56. Хашев В. Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. Г. Хашев. – Д., 2007. – 16 с.

57. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 груд. 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.

58. Про основи національної безпеки України : Закон України 19 черв. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

59. Білоконь Р. М. Прокурорський нагляд за діяльністю правоохоронних органів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Р. М. Білоконь. – К., 2012. – 16 с.

60. Про дипломатичні ранги України : Постанова Верховної Ради України від 31 січ. 1992 р. № 2084 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 18. – Ст. 236.

61. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 7 жовт. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 9. – Ст. 58.

62. Михайленко О. Р. Про роль відомчого контролю в забезпеченні законності на попередньому слідстві / О. Р. Михайленко // Сучасні проблеми держави та права. – К., 1990. – С. 175–177.

63. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

64. Мінюков П. І. Процесуальні повноваження начальника слідчого відділу (відділення) органів внутрішніх справ і проблеми керівництва досудовим слідством : [навч. посіб.] / П. І. Мінюков, А. П. Мінюков. – К. : Кондор, 2004. – 214 с.

65. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 9 серп. 2012 р.

№ 686 // Збірник нормативно-правових актів України, що регламентують окремі питання кримінального провадження / за заг. ред. В. І. Сліпченка. – К. : ТОВ «АРТ-Дизайн», 2012. – 250 с.

66. Про затвердження інструкції з організації обліку та руху кримінальних проваджень : наказ МВС України від 6 серп. 2012 р. № 681 // Збірник нормативно-правових актів України, що регламентують окремі питання кримінального провадження / за заг. ред. В. І. Сліпченка. – К. : ТОВ «АРТ-Дизайн», 2012. – 250 с.

67. Смоков С. М. Гарантії застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві України : [моногр.] / С. М. Смоков, К. Г. Горелкіна. – О. : Астропринт, 2012. – 148 с.

68. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : [моногр.] / Татаров О. Ю. – Донецьк : ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2012. – 640 с.

69. Юдківська Г. А. Застосування принципу презумпції невинуватості до відсторонення та звільнення обвинуваченого з роботи: аналіз прецедентного права Європейського суду з прав людини / Г. А. Юдківська // Адвокат. – 2008. – № 7. – С. 25–27.

70. Туманянц А. Р. Контрольні функції суду у сфері кримінальною судочинства / Туманянц А. Р. – Х. : Основа, 2000. – 86 с.

71. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. // Голос України. – 2001. – № 3.

72. Рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 1997 р. у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Г. П. щодо офіційного тлумачення ч. 2 ст. 55 Конституції України та ст. 248–2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) // Офіційний вісник України. – 2003. – № 28. – Ст. 1377.

73. Удалова Л. Д. Прокурорський нагляд за екстрадицією особи : [навч. посіб.] / Удалова Л. Д., Мотиль В. І., Гумін О. М. – К. : Вид. дім «Скіф», 2012. – 144 с.

74. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні [Електронний ресурс] : наказ Генерального прокурора України від 19 груд. 2012 р. № 4 гн. – Режим доступу :

[http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.](http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102)